

ΓΙΑΝΝΕΝΑ

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟ
ΠΑΡΕΛΘΟΝ

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF GREECE
UNIVERSITY OF ATHENS
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

DOCUMENTS - THE HISTORY
OF THE GREEK JEW
RECORDS FROM THE HISTORICAL ARCHIVES
OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΓ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 167 • ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2000 • ΜΙΣΑΝ - ΙΓΙΑΡ 5760

ΙΩΑΝΝΗΝΗΣ Κ. ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ
ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ
ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
1941-1944
πό γερμανικά και ελληνικά αρχεία

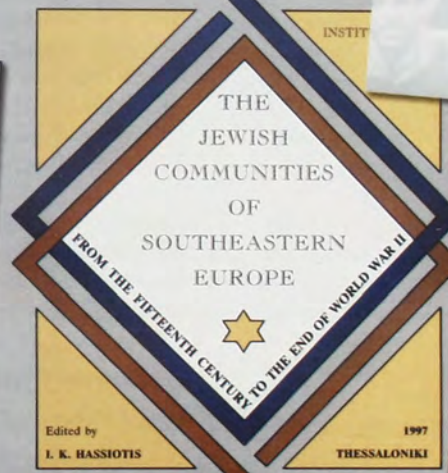

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α. Ε.
ΑΘΗΝΑ

ΕΡΙΚΑ ΚΟΥΝΙΟ-ΑΜΑΡΙΑΙΟ - ΔΑΜΠΕΡΤΟΣ ΝΑΡ

ΠΡΟΦΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΓΙΑ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

Επιμέλεια-Επιμνημόνιο: Φραγκίσκη Αμμουτζοπούλου

Ορθοδοξία, Ιουδαϊσμός και Ισλάμ

ΔΙΑΘΡΗΣΚΕΙΑΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ,
ΤΗΝ ΑΜΟΙΒΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

Του Μητροπολίτου Ελβετίας κ.κ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ της Ορθοδοξίας με τις μονοθεϊστικές και τις άλλες μεγάλες θρησκείες του κόσμου είναι μια πολύ σημαντική πτυχή του συνεχούς διαλόγου της Εκκλησίας με τον κόσμο, ιδιαίτερα σε μια εποχή πνευματικής συγχύσεως του ανθρώπου ή μάλλον σοβαρής κρίσεως των πνευματικών αξιών. Υπό την πίεση των αντιθεϊστικών τάσεων του αυτόνομου ανθρωποκεντρισμού και της εκκοσμικευμένης Ιδεολογίας, ο σύγχρονος άνθρωπος βιώνει μια τραγική κρίση στις σχέσεις του με τον Θεό και με τον κόσμο, η οποία επηρεάζει με ιδιαίτερα αρνητικό τρόπο όχι μόνο την ειρηνική συνύπαρξη των λαών, αλλά και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον συνεχώς διευρυνόμενο κύκλο των πλουραλιστικών ή πολυπολιτισμικών λεγομένων κοινωνιών. Η Ορθόδοξη Εκκλησία έζησε και ζει μέχρι σήμερα στο σώμα της τα νοσηρά φαινόμενα των εθνικιστικών, των θρησκευτικών και των κοινωνικών διακρίσεων, οι οποίες επιβαρύνονται από τις βίαιες εκρήξεις του θρησκευτικού φανατισμού και παρασύρουν σε αιματηρές συγκρούσεις ολόκληρους λαούς. Υπό την έννοια αυτή η Α' Προσυνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψη (Σαμπεζί Γενεύης, 1976), διακήρυξε ομόφωνα τη βούληση της Ορθόδοξης Εκκλησίας να συμβάλει στη διαθρησκειακή συνεννόηση και συνεργασία «δι' αυτής δε εις την απάλειψιν του φανατισμού από πάσης πλευράς και τοιουτοτρόπως εις την συμφιλίωσιν των λαών και επικράτησιν των ιδεωδών της ελευθερίας και της ειρήνης εις τον κόσμον, προς εξυπηρέτησιν του σύγχρονου ανθρώπου, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείματος». Η σημαντική αυτή πρόταση ανανεώθηκε ομόφωνα από τη Γ' Προσυνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψη (Σαμπεζί Γενεύης 1986).

ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ αυτό το Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Σαμπεζί της Γενεύης ανέλαβε την πρωτοβουλία για την οργάνωση ακαδημαϊκών Συνδιασκέψεων της Ορθοδοξίας τόσο με τον Ιουδαϊσμό, όσο και με το Ισλάμ.

Ε ΧΟΥΝ ήδη πραγματοποιηθεί τέσσερες Συνδιασκέψεις

του διαλόγου της Ορθοδοξίας με τον Ιουδαϊσμό (Γενεύη 1976, Βουκουρέστι 1979, Αθήνα 1993 και Ιερουσαλήμ 1998), τον οποίο εκπροσωπεί το «Παγκόσμιο Ιουδαϊκό Συνέδριο» (World Jewish Congress), και η «Διεθνής Ιουδαϊκή Επιτροπή για τις Διαθρησκειακές Διασκέψεις» (International Jewish Committee on Interreligious Consultations). Παράλληλα έχουν πραγματοποιηθεί και εννέα Συνδιασκέψεις του διαλόγου της Ορθοδοξίας με το Ισλάμ (Σαμπεζί 1986, Αμμάν 1987, Σαμπεζί 1988, Κωνσταντινούπολη 1989, Αμμάν 1993, Αθήνα 1994, Αμμάν 1996, Αθήνα 1997, Αμμάν 1998), στις οποίες μελετήθηκε ένας ευρύτατος κύκλος θεμάτων και διατυπώθηκαν σημαντικές προτάσεις για τη συμβολή των δυο θρησκειών στην εκτόνωση του θρησκευτικού φανατισμού, ιδιαίτερα στις περιοχές των εθνικιστικών συγκρούσεων της Ανατολικής Ευρώπης μετά την κατάρρευση των ολοκληρωτικών αθεϊστικών καθεστώτων (Γιουγκοσλαβία, Γεωργία, Ρωσία, Αρμενία, κ.λπ.).

Αναγκαιότητα εποικοδομητικής συνεργασίας

Υπό το πνεύμα αυτό η Α.Θ.Π. ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος τόνισε στο Μήνυμα προς τη Γ' Συνδιάσκεψη των Αθηνών (1993) τη σημασία του διαθρησκειακού διαλόγου με τον Ιουδαϊσμό: «Σήμερον, είτε ποτέ και άλλοτε, οι εις Θεόν πιστεύοντες, ιδιαίτατα δε τα μέλη της αυτής πνευματικής οικογένειας, καλούνται όπως παράσχουν από κοινού και εν διαλόγῳ την πλουσίαν μαρτυρίαν των παραδόσεων αυτών εν τη επιβαλλομένη επειγόντως αναζητήσει και εξευρέσει, των προσφοροτέρων λύσεων εις τα από κοινού βιούμενα μεγάλα και σοβαρά προβλήματα...». Υπό το αυτό πνεύμα τονίζεται η σύγχρονη αποστολή των θρησκειών στο Πατριαρχικό Μήνυμα προς τη Ζ' Συνδιάσκεψη του διαλόγου με το Ισλάμ (Αμμάν 1996), στο οποίο τονιζόταν με χαρακτηριστική έμφαση η ανάγκη της εποικοδομητικής

Συνέχεια στη σελ. 20

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Αυξητικά μεγέθη παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια η ελληνική βιβλιογραφία για εβραϊκά θέματα.

Οι Εβραίοι στην Εθνική Αντίσταση

Του κ. ΕΣΔΡΑ Δ. ΜΩΥΣΗ

*Πολλαπλή είναι η σχέση των
Ελλήνων Εβραίων με τις
δυνάμεις της Εθνικής
Αντίστασης κατά την
Κατοχή.*

*Η σχέση αυτή εκδηλώθηκε
είτε με τη συμμετοχή των
διωκωμένων Εβραίων στις
αντιστασιακές ομάδες, είτε
με την προστασία που οι
ομάδες αυτές επεφύλαξαν
στους Εβραίους.*

*Στο σημερινό φύλλο
δημοσιεύονται δύο άρθρα τα
οποία αφορούν ακριβώς
αυτό το δίπτυχο της
συνεργασίας μεταξύ
Εβραίων και οργανώσεων
της Εθνικής Αντίστασης.*

*Σημειώνεται ότι στο
περιοδικό μας έχουν
δημοσιευθεί άλλα σχετικά
στοιχεία για την Εθνική
Αντίσταση στα παρακάτω
τεύχη και στις αντίστοιχες
σελίδες: 30/12, 45/16, 52/10,
53/8, 56/15, 60/18, 66/10,
84/14, 86/5, 89/16, 104/3,
108/12, 127/18, 133/4 και
150/17.*

Η οργανωμένη Ελληνική Αντίσταση κατά των στρατευμάτων Κατοχής (Ιταλίας, Γερμανίας, Βουλγαρίας), άρχισε, όπως είναι γνωστό, κοντά στα τέλη του 1942, που δημιουργήθηκε το ΕΑΜ. Πολύ γρήγορα, σαν μια αναπόφευκτη ανάγκη, δημιουργήθηκαν και τα ένοπλα τμήματα του ΕΛΑΣ καθώς και οι παράλληλες αδελφές οργανώσεις Ε-ΠΟΝ, Εθνική Αλληλεγγύη, ΕΤΑ (Επιμελητεία του αντάρτη), ο εφεδρικός ΕΛΑΣ, το ναυτικό τμήμα ΕΛΑΝ.

Το αντιστασιακό κίνημα, ανδρώνονταν και μαζικοποιούνταν κάθε μέρα και περισσότερο, όσο σκληρός γινόταν ο κατακτητής. Οι τάξεις των ανταρτών πληθύναν με ρυθμούς καταπληκτικούς, πατριώτες κάθε ηλικίας και φύλου και κάθε κοινωνικής τάξης σχεδόν και ο ανθός της νεολαίας, πύκνωναν τις γραμμές των Αντιστασιακών Οργανώσεων, πράγμα που έδειχνε τη μεγάλη απήχηση που είχε μέσα στο καταδυναστευόμενο λαό το ΕΑΜ και οι οργανώσεις του.

Μέσα στις οργανώσεις αυτές, από την πρώτη στιγμή, δεν παρέλειψαν να ενταχθούν με ενθουσιασμό και να δράσουν μέσα από τις γραμμές τους και πολλοί Έλληνες Εβραίοι και φυσικά και προπαντός, οι Εβραίοι της Θεσσαλίας, μετέχοντας, όπως θα

δούμε παρακάτω, σ' όλες τις εκδηλώσεις και ενέργειες ενάντια στους κατακτητές. Εκτός από τη συμμετοχή τους στα ένοπλα τμήματα, οι Έλληνες Εβραίοι έπαιρναν μέρος σε συλλαλητήρια εναντίον των κατακτητών, σε άντληση πληροφοριών για τις κινήσεις του εχθρού και τη μετάδοσή τους στο Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής στο Κάϊρο, στη μεταφορά και διακίνηση εντύπων και μηνυμάτων, στην αναγραφή συνθημάτων, στην υλική ενίσχυση του εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα και σε κάθε είδος δολιοφθορά ενάντια στον κατακτητή.

Και δεν ήταν λίγοι, όπως είπαμε, οι Έλληνες Εβραίοι –για να αναφερθούμε γενικότερα στο ελληνικό εβραϊκό στοιχείο– που εντάχθηκαν στην Αντίσταση, την ένοπλη και την πολιτική. Είχαν κι' έναν ιδιαίτερο και πρόσθετο λόγο να το κάνουν και να είναι από τους πρώτους στις επάλξεις της Αντίστασης, καθώς βρίσκονταν στο μάτι του κυκλώνα των ναζι λόγω των φυλετικών διακρίσεων και των διωγμών τους με κορυφαία την πράξη του Ολοκαυτώματος. Εκείνες οι ιδιαιτερότητες για αυτούς συνθήκες, τους ανάγκασαν να πάρουν τα βουνά, όπου συνάντησαν την προστασία και τη θαλπωρή των πατριωτών της Αντίστασης. Θα ήταν μάλιστα πολλοί περισσότεροι

αυτοί που θα είχαν καταφύγει στα βουνά και στην Αντίσταση, αν αυτή είχε εμφανιστεί στον ορίζοντα λίγο νωρίτερα. Η Αντίσταση θα είχε τότε στους κόλπους της το σύνολο σχεδόν της νεότητας των Εβραίων της Θεσσαλονίκης που τη στερήθηκε καθώς πρόλαβαν τα γεγονότα των συλλήψεων και εκτοπίσεων τους στα στρατόπεδα θανάτου. Θέλω να πω ότι, η Αντίσταση όπως ειπώθηκε, εμφανίστηκε περί τα τέλη του 1942, δηλαδή λίγους μήνες πριν αρχίσουν στη Θεσσαλονίκη (Μάρτιος 1943) οι εκτοπίσεις του πολυπληθούς εβραϊκού στοιχείου, η διαδικασία των οποίων είχε αρχίσει ήδη πολύ νωρίτερα ώστε δεν υπήρξαν τα απαραίτητα χρονικά περιθώρια ώστε η Αντίσταση να εμφανιστεί καλά οργανωμένη και οι Εβραίοι να ενημερωθούν και να διευκολυνθούν στην έξοδό τους προς τα βουνά. Υπήρξε αυτό μεγάλο ατύχημα γιατί, αν υπήρχαν οι πιο πάνω προϋποθέσεις, πολλές χιλιάδες νέων Εβραίων της Θεσσαλονίκης θα κατέφευγαν στα βουνά εντασσόμενοι στην Αντίσταση η οποία θα τους κέρδιζε, αλλά και αυτές οι χιλιάδες των νέων θα είχαν σωθεί. Αυτό προκύπτει καθαρά από το γεγονός ότι, όταν μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943 η γερμανική κατοχή επεκτάθηκε και στις νότια του Ολύμπου επαρχίες, σημαντικό μέρος του εβραϊκού πληθυσμού των επαρχιών αυτών, κυρίως της Θεσσαλίας, της Εύβοιας και των Αθηνών, κατέφυγε στα βουνά και συνεργάστηκε με διάφορους τρόπους με τις δυνάμεις της Αντίστασης κι' έτσι, διέφυγε τη σύλληψη, τον εκτοπισμό και το θάνατο στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου. Αυτό εξηγεί και γιατί, ενώ οι διασωθέντες Εβραίοι της Β. Ελλάδος ανήλθαν σε ποσοστό 5% του εβραϊκού πληθυσμού, το ποσοστό των διασωθέντων της υπόλοιπης Ελλάδας, όπου οι συλλήψεις έγιναν ένα χρόνο αργότερα, έφτασε το 80% περίπου.

Παρόλα αυτά, μεγάλη σημειώθηκε συμμετοχή των Εβραίων νέων και μεγαλύτερων στις αντιστασιακές ομάδες στις ορεινές περιοχές του Βερμίου, του Ολύμπου, του Κισσάβου, του Πηλίου, του Μαυροβουνίου, της Πίνδου και των Χασίων, παντού στη χώρα.

Ο εβραϊκός πληθυσμός στα βουνά όπου έτυχε της αμέριστης προστασίας και συμπαράστασης από πλευράς της Αντίστασης, τόσο οι μάχιμοι όσο και οι μη μάχιμοι. Οι αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης, πιστοί στα ουμανιστικά οράματα που ενέπνευσε το ΕΑΜ, αποδείχτηκαν φανατικοί εχθροί των φυλετικών και θρησκευτικών διακρίσεων. Πολυάριθμοι νέοι Εβραίοι από τα στρατόπεδα εργασίας στη Λάρισα και τη Θήβα, αναζήτησαν καταφύγιο στην περιοχή της Λεπτοκαρυάς. Ένας απ' αυτούς, ο Μωρίς Χαΐμ, διέφυγε από το στρατόπεδο, προσχώρησε στους αντάρτες και έπεσε μαχόμενος. Ενώσω ήταν κρατούμενος, έγραψε ένα ποίημα από το οποίο είναι οι παρακάτω στίχοι:

*«Κατά τις παγερές νύχτες στενάζουμε
βυθισμένοι στα ευτυχισμένα όνειρά μας
τα γλυκά όνειρα πεθαίνουν την αυγή
είμαστε πουλιά με αποκομμένα τα φτερά»*

Είναι σημαντικό όσο και χρήσιμο να εκτεθούν εδώ η προσφορά και οι θυσίες των Ελλήνων Εβραίων, που δεν είναι λίγες, εκτός των άλλων, σε νεκρούς, τραυματίες και παντοειδείς ηρωισμούς.

Τα χρόνια που μεσολάβησαν μετά την απελευθέρωση, ο πολιτικός φανατισμός και γενικότερα, οι ανώμαλες καταστάσεις με τον εμφύλιο που ακολούθησε, δεν επέτρεψαν, για ευνόητους λόγους, να γίνει λεπτομερής καταγραφή των προσώπων και της πραγματικά ηρωικής τους δράσης στην περίοδο της κατοχής, ούτε να έχουμε γραπτές μαρτυρίες, κάτι που έγινε πολύ αργότερα, με επίμονες και εντατικές έρευνες.

Είναι γνωστό εξ' άλλου ότι η προσφορά των Ελλήνων Εβραίων γενικά, υπήρξε σημαντική σ' όλους τους αγώνες του Έθνους, στον πόλεμο της Αλβανίας και τους προγενέστερους ώστε να μην ήταν δυνατόν η προσφορά τους στην Εθνική Αντίσταση να μην ήταν το ίδιο σημαντική, με περισσότερη μάλιστα εδώ βούληση και ενθουσιασμό λόγω των γνωστών συγκυριών που τους αφορούσαν.

Οι Έλληνες Εβραίοι, πάνω στα βουνά και στα χωριά όπου κατέφυγαν διωκόμενοι από τους ναζί, στο σύνολό τους σχεδόν, έλαβαν ενεργό μέρος στις διάφορες οργανώσεις της Αντίστασης, τόσο στις μαχόμενες αντάρτικες ομάδες, όσο και στις συμπαραστάτριες πολιτικές. Κυρίως όμως, οι νέοι, κατατάχθηκαν στον μάχιμο και στον εφεδρικό ΕΛΑΣ, όπου πρόσφεραν μεγάλες υπηρεσίες και θυσίες αίματος, αφού κι' εδώ είχαν τα θύματά τους σε νεκρούς και τραυματίες, εκτός από τους άμαχους που σκοτώθηκαν σε μάχες Γερμανών και ανταρτών και στις φονικές εκκαθαριστικές επιδρομές του εχθρού στην ύπαιθρο και στα αστικά κέντρα. Πολλές οι περιπτώσεις αυτές στις οποίες θα αναφερθούμε. Έχει γραφεί μάλιστα ότι στο μεγάλο σαμποτάζ της ανατίναξης της μεγάλης σιδηροδρομικής γέφυρας του Γοργοποτάμου, είχαν ενεργό συμμετοχή και Εβραίοι αντάρτες, όπως και στις ομάδες σαμποτέρ του Βρατσάνου που έδρασαν στα Τέμπη (ανάμεσά τους ένας πραγματικός ήρωας Λαρισαίος που βρίσκεται στη ζωή στη Λάρισα σήμερα και είναι συνώνυμός μου πρώτος εξάδελφος, βρίσκεται μάλιστα αυτή τη στιγμή στην αίθουσα). Δύο Εβραίοι ηγέτες του ΕΑΜ, στάλθηκαν στη Σμύρνη και το Τελ Αβίβ, για να συντονίσουν τη διακίνηση 1000 και πλέον Εβραίων, οι οποίοι διέσχισαν το Αιγαίο με κατεύθυνση την Παλαιστίνη. Η Εργατική Συνομοσπονδία του Ισραήλ η γνωστή Ισταντρούτ, έστειλε στον ΕΛΑΣ και στο ΕΛΑΝ, ένα μεγάλο χρηματικό ποσό και 250 ζευγάρια αρβύλες,

σαν συμβολική χειρονομία ευγνωμοσύνης. Η κυβέρνηση του βουνού απένειμε την ανώτερη διάκριση ανδρείας και αυτοθυσίας σε έξι Εβραίους που πολέμησαν ηρωικά και έπεσαν σε μάχες.

Ο Εβραίος ιστορικός ερευνητής Ιωσήφ Μάτσας αναφέρει 655 Έλληνες Εβραίους ένοπλους μαχητές που ανήκαν στον ΕΛΑΣ. Μεταξύ τους υπήρχαν επιστήμονες, γιατροί και νοσοκόμες που προσπαθούσαν να βοηθήσουν ταυτόχρονα και τον τοπικό πληθυσμό. Οι πηγές της ιστορικού Κας Feldman, αναφέρουν την άνοιξη του 1943, τους πρώτους δηλαδή μήνες της Αντίστασης, 200 ελληνοεβραίους στην ένοπλη αντίσταση, ενώ ο συγγραφέας Φωτιάδης αναφέρει την παρουσία 1000 τουλάχιστον Ελληνοεβραίων ανταρτών, την εποχή που ο ΕΛΑΣ στρατολογούσε τα μέλη του από το πανεπιστήμιο. Εδώ πρέπει και πάλι να επαναληφθεί ότι έλειψε ο μεγάλος όγκος των χιλιάδων νέων Εβραίων της Θεσσαλονίκης που στο μεταξύ και μέχρι να οργανωθεί η Αντίσταση, είχαν ήδη συλληφθεί και οδηγηθεί στα ναζιστικά στρατόπεδα απ' όπου δεν επέστρεψαν ποτέ, εκτός από λίγες δεκάδες από το 1945 και μετά.

Σκόπιμο είναι να αναφερόμαστε στη συνέχεια σε περιστατικά και περιπτώσεις Ελληνο-Εβραίων που πολέμησαν τους κατακτητές από τις τάξεις του ΕΛΑΣ με ηρωισμούς και κατορθώματα. Και ως ξεκινήσουμε από τον τόπο μας, απ' τους δικούς μας της Λάρισας. Στον μάχιμο ΕΛΑΣ 14 άτομα. Σκοτώθηκαν σε μάχες με τον κατακτητή 4.

Από έκθεση του αντισυνταγματάρχη ε.α. Δ. Δημητρίου και αργότερα στην αντίσταση με το όνομα Νικηφόρος, έχουμε τα εξής στοιχεία για τη συμμετοχή των Ελληνο-Εβραίων στην Εθνική Αντίσταση. Η πηγή αυτή αναφέρει: «Ο **Δαβίδ Μπουόδο** και ο γιατρός **Εμμανουήλ Αρούχ**, ήταν οι πρώτοι Εβραίοι που κατατάχθηκαν στα ένοπλα τμήματα. Ο Μπουόδο ανέλαβε την Επιμελητεία του Αρχηγείου Κεντρικής Ελλάδας. Ο γιατρός Αρούχ οργάνωσε την υγειονομική υπηρεσία του τάγματος, πήρε μέρος σε πλήθος μάχες και υπηρέτησε και στο επιτελείο της ΙΙ Μεραρχίας. Αργότερα, ο **Ροβέρτος Μπρέλης**, φοιτητής ιατρικής, υπεύθυνος της ιατρικής υπηρεσίας του Αρχηγείου σκοτώθηκε την 5/1/1944 σε μάχη με τους Γερμανούς στη θέση Αγία Τριάδα στη Γκιώνα. Ο **Αλβέρτος Κοέν (Βλαδίμηρος)** ένας ήρωας που σκοτώθηκε σε μάχη. Ο **Λούι Κοέν (Κρόνος)**, τραυματίστηκε σε μάχη στις Καρούτες την 5/8/1944. Ο **Ισάκ Κοέν** 16άχρονος γενναίος πολεμιστής. Επίσης ο **Μωρίς Γιουσσορούμ**, **Μωύσης Γιωτώβ** και **Σαλβατώρ Μπακόλας**, πολεμιστές που διακρίθηκαν. Δυο αδέρφια ο **Βενιαμίν** και ο **Δαβίδ** σκοτώθηκαν σε μάχη την 5/4/1944 στην Αγία Τριάδα Καλοσκοπής. Ο **Ιντώ Σίμση (Μακκαμπή)** στην V Ταξιαρχία του ΕΛΑΣ, διακεκριμένο στέλεχος της. Στα βουνά

της Μακεδονίας έπεσαν σε μάχες 17 Εβραίοι αντάρτες».

Επίσης, τα περισσότερα από τα παρακάτω περιστατικά που θα αναφερθούν δεν έχουν έλθει έως τώρα στο φως και δεν έχουν ανακοινωθεί: **Μπαρούχ Σιμπή**, δημοσιογράφος και ιστορικός διεθνούς φήμης, αναδείχτηκε σε έναν από τους ηγέτες του ΕΑΜ, **Κάρολος Καράσσο**, χειριζόταν ένα οπλοπολυβόλο ενώ η ομάδα του υποχωρούσε σε μάχη κοντά στη Λάρισα. Σκότωσε και τραυμάτισε πολλούς Γερμανούς προτού και ο ίδιος τραυματιστεί και συλληφθεί. Τον κράμασαν στην κεντρική πλατεία της Λάρισας. **Λάζαρος Αζαριά**, γεωπόνος οργάνωσε την υπηρεσία εφοδιασμού του ΕΛΑΣ. Καταδικάστηκε σε θάνατο, μετά την απελευθέρωση, αλλά διέφυγε στο Ισραήλ. **Αλβέρτος Μινέρβος**, έδρασε ως βρετανός πράκτορας με τον κωδικό 4 και συνεισέφερε πολλά στην πολεμική προσπάθεια. **Ζακ Κωστής**, φοιτητής της Νομικής, συνέβαλε στη βύθιση του γερμανικού εμπορικού πλοίου Sante Fe και του μεταγωγικού B-103 στο λιμάνι του Πειραιά στις 21/6/1943. Δυο ηρωικές κοπέλες, οι **Σέρρορ** και **Στέλλα Κοέν** έπεσαν μαχόμενες. **Βενιαμίν Νεργίν**, διοικητής διμοιρίας, έπεσε ενώ οδηγούσε τους άνδρες του εναντίον καλά οχυρωμένων Γερμανών. **Γιοχανάς Χατζής (Σκονφάς)** διοικητής μονάδας. Σε επίθεση κατά των Γερμανών, στην Άμφισσα τραυματίστηκε. Τραυματισμένος, εξακολούθησε να κατευθύνει τους άνδρες του μέχρις ότου ένα βλήμα πολυβόλου τον σκότωσε. **Μάρκος Καράσσο** φοιτητής της μαθηματικής σχολής, διακρίθηκε ως μαχητής. Φοίτησε στη σχολή αξιωματικών του ΕΛΑΣ και αποφοίτησε με τον βαθμό του υπολοχαγού. Έλαβε μέρος στη μεγαλύτερη ίσως αντιστασιακή νίκη στην Καρούα Ολύμπου την 4/5/1944 στη μάχη που έμεινε γνωστή σαν μάχη του Καράλακα ή της Ροδιάς όπου σκοτώθηκαν 150 ΕΣ ΕΣ και τραυματίστηκαν 80 από αυτούς βαριά ενώ συνελήφθησαν αιχμάλωτοι 14. Εκεί διεξήχθη μια από τις εντυπωσιακότερες μάχες από την αίσια έκβαση της οποίας απελευθερώθηκαν πολλές εβραϊκές οικογένειες που κρύβονταν στην περιοχή και είχαν συλληφθεί από τους Γερμανούς ύστερα από προδοσία. Στο περιστατικό εκείνο σκοτώθηκαν τρεις νεαροί Εβραίοι και τραυματίστηκε ένας. Συνέχισε τη δράση τόν και στις 23/7/1944 ανατίναξε ένα γερμανικό τρένο μεταφοράς στρατιωτών. Ανέβηκε ηρωικά πάνω στο τρένο πρώτος και πυροβολώντας με το αυτόματό του, ήλθε σώμα με σώμα με τον εχθρό και τελικά σκοτώθηκε.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλίας δεν υστέρησαν σε προσφορά θυσιών και ηρωισμούς. Αρκετοί εντάχθηκαν στις αντάρτικες ομάδες και πολλοί περισσότεροι στις άλλες αντιστασιακές οργανώσεις. Στις μάχες κατά των κατακτητών στις οποίες έλαβαν μέρος και Λαρισαίοι Εβραίοι-μέλη της κοινότητας, σκοτώθηκαν τα

παρακάτω παλικάρια, θυσία στον αγώνα για την απελευθέρωση της πατρίδας: **Σαμουήλ Εσκιναζής**, Λαοισαίος έφεδρος αξιωματικός του ελληνικού στρατού, αξιωματικός του ΕΛΑΣ, διοικητής λόχου στο 54ο σύνταγμα, σκοτώθηκε στις 6/12/1944 στα Δεκεμβριανά, ο **Ιακώβ Ισραήλ Μπεράχας** από τα πρώτα θύματα του 1943 σε εφηβική ηλικία στη Χρυσομηλιά Καλαμπάκας, ο **Κουντιγέλ Μπέγας**, Λαοισαίος έπεσε σε μάχη και ο 16άχρονος από το Βόλο **Λέων Σακκής**, στη μάχη της σοδειάς, όπως αποκλήθηκε, στο μαρτυρικό Καραλάρ, τον Ιούνιο 1944.

Από το Βόλο, πολλοί μαχητές και αγωνιστές της Αντίστασης. Ανάμεσα σ' αυτούς ένα σημαίνουν στέλεχος ο **Δανύδ Λεβής**, μέλος της επαρχιακής επιτροπής του ΕΑΜ, δίδαξε στη σχολή στελεχών στον Λαϊκό Πηλίου, έλαβε μέρος σε εμπιστευτική αποστολή στη Σμύρνη και συνέχισε τη δράση του μετά την απελευθέρωση στην τοπική αυτοδιοίκηση και σε άλλους τομείς και φυσικά διώχτηκε όπως και πολλοί άλλοι για την πατριωτική του δράση. Μεγάλη προσφορά είχαν και τα κορίτσια του Σαμουήλ Κοέν. Η **Άννα** στο στρατιωτικό νοσοκομείο του ΕΛΑΣ το 1943-45, η **Ραχήλ** και η **Ροζίτα** στην Εθνική Αλληλεγγύη και την ΕΠΟΝ. Οι **Μωΰσής Μόρδος** και **Ηλίας Καπέτας** εργάστηκαν στο πολεμικό εργοστάσιο του ΕΛΑΣ στο χωριό Τουρνά της Όθρυος. Ο **Σάββας Ιακώβ** σκοτώθηκε σε ηλικία 17 χρόνων σε μάχη στην περιοχή Ρεντίνας Καρδίτσας το 1944.

Μετά την απελευθέρωση, πολλοί Εβραίοι αντάρτες και μαχητές γενικά διώχτηκαν λόγω της συμμετοχής τους στις αντιστασιακές οργανώσεις. Ακολούθησαν και αυτοί τη μοίρα τόσων και τόσων άλλων πατριωτών που διώχτηκαν και υπέφεραν. Μερικοί, δυστυχώς, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν όπως ο **Μιχαήλ Κοέν** από τα Γιάννινα, ο **Ιωσήφ Ίξης** και ο **Μεγίηρ Λεβής**, γεωπόνος από τα Τρίκαλα (ο δεύτερος εκτελέστηκε στη Μεζούρλο στη Λάρισα). Συνολικά εκτελέστηκαν 5, καταδικάστηκαν σε ισόβια 8, φυλακίστηκαν 26 και εξορίστηκαν σε ερημονήσια, συμπεριλαμβανομένης και της Μακρονήσου 10.

Στην Αθήνα, οι διευθύνοντες την εβραϊκή αντίσταση δικηγόροι **Γιομτώβ Γιακοέλ**, **Ασέρ Μωΰσής** και ο **Ηλίας Λεβής** καταγωγής από τα Τρίκαλα και ο **Πέπο Ιωσήφ** είχαν αποφασίσει να ανατινάξουν τα γραφεία της κοινότητας Αθηνών στην οδό Μελιδώνη για να ματαιώσουν την καταγραφή από τους Γερμανούς των Εβραίων και να τρομοκρατήσουν τους τελευταίους να μη προσέρονται για απογραφή και να σκοτώσουν τους ΕΣ ΕΣ και τα όργανά τους. Για το σκοπό αυτό ήλθαν σε επαφή με τον εκπρόσωπο μιας από τις οργανώσεις αντίστασης, το γνωστό φαρμακοποιό Λουνά Καραμερτζάνη με τον οποίο καταστρώθηκε το σχέδιο

δράσης. Η ανατίναξη, αν και μελετήθηκε καλά, δυστυχώς δεν πέτυχε για τεχνικούς λόγους.

Και εδώ πρέπει να αναφερθεί με έμφαση ότι όσοι Εβραίοι σώθηκαν κατά την κατοχή, χρωστούν τη σωτηρία τους κατά κύριο λόγο στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και στην αλληλεγγύη του ελληνικού λαού. Να σημειωθεί ότι οι Άγγλοι έδωσαν οδηγίες να αποφεύγεται κάθε δημοσιότητα υπέρ του ΕΑΜ σχετικά με τις αποδράσεις Ελλήνων Εβραίων κάτι που έπρεπε να εμποδιστεί ή να υποτιμηθεί. Έπρεπε η διεθνής κοινή γνώμη, κατά τους Άγγλους, να μην πληροφορηθεί δύο πράγματα που συνέβαιναν στην Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής. Α) ότι η κυβέρνηση Ράλλη συνεργάζονταν με τους χιτλερικούς στην εξόντωση των Εβραίων της Ελλάδας και Β) ότι το ΕΑΜ αγωνιζόταν παράλληλα και για τη διάσωση των Εβραίων. Κατά τον Ήντεν, υπουργό εξωτερικών της Αγγλίας, το ΕΑΜ έπρεπε να βρίσκεται συνεχώς υπό κατηγορία ή να αγνοείται.

Στο σημείο αυτό και χάριν της δικαιοσύνης και της εθνοτοπικής μας ιστορίας, αξίζει και επιβάλλεται να έλθει στο φως της δημοσιότητας, μια συγκλονιστική Προκήρυξη-Ντοκουμέντο της 22 Ιανουαρίου 1943 του ΕΑΜ για τη διάσωση και περιθάλψη των διωκόμενων ομοεθνών Εβραίων. Η προκήρυξη αυτή, γνήσια, δακτυλογραφημένη με γυαφομηχανή της εποχής εκείνης που βρέθηκε τυχαία και σχετικά πρόσφατα, τον Αύγουστο του 1989, στην Αθήνα ανάμεσα σε παλιά αντικείμενα σε παλιό κατάστημα της αγοράς και που αποδεικνύει, για μια ακόμα φορά, τον βαθμό της ευαισθησίας και του έμπρακτου ενδιαφέροντος της Εθνικής Αντίστασης για τους κατατρεγμένους, περιέχει το παρακάτω συγκινητικό κείμενο.

«Εθνικόν Απελευθερωτικόν Μέτωπον (Ε.Α.Μ.)

Διαμέρισμα Εθνοτοπικών Οργανώσεων

Προκήρυξη

Προς όλο τον Ελληνικό Λαό, προς το λαό της Αθήνας

Αδέλφια,

Ένα καινούργιο έγκλημα ετοιμάζει ο καταχτητής κατά του λαού μας. Βρισκόμαστε μπροστά σε νέα εκδήλωση της φασιστικής θηριωδίας και κτηνωδίας που αυτή τη φορά στρέφεται ενάντια στο εβραϊκό κομμάτι του Ελληνικού λαού.

Ο αμοχαρής καταχτητής ετοιμάζει ένα από τα φοβερότερα και απαισιότερα πογκρόμ εναντίον των Ελλήνων Εβραίων σαν κι' εκείνα που οργάνωσε στη Γερμανία, στην Πολωνία, στη Θεσσαλονίκη. Χιλιάδες αθώων γυναικοπαίδων απειλούνται με ομαδικές σφαγές, με στρατόπεδα συγκέντρωσης απ' την απείσια Γκεστάπο. Οι κοινοί πλατοικολόγοι και δολοφόνοι της "νέας τάξεως" στην Ευρώπη διψούν για αίμα και για νέες εκατόμβες θυμάτων.

Το νέο αυτό έγκλημα δεν στρέφεται μόνο κατά των

Εβραίων, αλλά και εναντίον του Ελληνικού Λαού, γιατί οι Έλληνες Εβραίοι είναι ένα κομμάτι του λαού μας που έχει συνδέσει την τύχη του με την τύχη ολόκληρου του Ελληνικού λαού. Η Αλβανική εποποιία είναι ακόμα πρόσφατη, που τα παιδιά των Εβραίων με την ίδια πατριωτική αυταπάραση, πρόσφεραν τη θυσία του αίματος στον αγώνα εναντίον του φασισμού και για τη σωτηρία της Πατρίδος μας. Δεν είναι λίγοι οι νεκροί του Αλβανικού Μετώπου, οι ανάπηροι και οι ακρωτηριασμένοι. Ούτε λίγοι είναι επίσης οι Εβραίοι που από την πρώτη στιγμή του Εθνικού απελευθερωτικού αγώνα, παλεύουν μαζί με τον Ελληνικό Λαό για την λευτεριά της Πατρίδος. Χτυπώντας λοιπόν ο κατακτητής τους Εβραίους, χτυπάει τον ηρωικό απελευθερωτικό αγώνα του λαού μας. Με τα πογκρόμ ενάντια στους Εβραίους επιδιώκει να χτυπήσει το ακμαίο αγωνιστικό φρόνημα ολόκληρου του λαού μας, που έχει γίνει γι' αυτόν τρομερός εφιάλτης τώρα που συντρίβεται απ' τα χτυπήματα των Συμμάχων μας στο Ανατολικό Μέτωπο και την Ιταλία.

Γι' αυτό, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) καλεί τον Αθηναϊκό λαό και όλους τους Έλληνες και κάθε χριστιανό να βοηθήσει για τη σωτηρία των Εβραίων. Με ομαδικές διαμαρτυρίες, μεγάλες επιτροπές και γενικότερες κινητοποιήσεις να ματαιώσουμε το ετοιμαζόμενο απαίσιο πογκρόμ. Να δώσουμε στέγη και καταφύγιο σε κάθε διωκόμενο Εβραίο. Να τσακίσουμε κάθε προδότη των Εβραίων. Κάτω κάθε διωγμός (Πογκρόμ) κατά των Εβραίων. Θάνατος στον Κατακτητή και σε κάθε ενεργό προδότη. Ζήτω το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Ε.Α.Μ. Αθήνα 22-1-1943.

Το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) των Εθνοτοπικών Οργανώσεων Ρούμελης, Θεσσαλίας, Ηπείρου, Θράκης-Μακεδονίας, Επτανήσων, Δωδεκανήσων, Κρήτης, Πελοποννήσου, Νήσων Αιγαίου και Εβραίων».

Αλλά και στις άλλες κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης, οι Εβραίοι μαζί με εντάχθηκαν στην κατά τόπους Αντίσταση και πολέμησαν τους Γερμανούς. Οι αφανείς Εβραίοι ήρωες και ηρωίδες που πολέμησαν τους ναζί όταν οι χώρες τους σπαράσσονταν από τις ορδές του Χίτλερ βρήκαν την αναγνώριση της θυσίας τους σε έκθεση που παρουσίασε στο Παρίσι η οργάνωση **Ο Τάφος του Άγνωστου Εβραίου Μάρτυρος**, με το γενικό θέμα **Οι Εβραίοι στον Αγώνα κατά του χιτλερισμού**.

Εκεί που η εβραϊκή Αντίσταση είχε τη μορφή εποποιίας, παρά το τελικό τραγικό αποτέλεσμα, ήταν στην Πολωνία και ιδιαίτερα στη Βαρσοβία. Ο Μορντεχάι Ανιέλβιτς, αρχηγός της εξέγερσης στο Γκέτο της Βαρσοβίας, προσωποποιεί τον εβραϊκό ηρωισμό (το είπε ο στρατηγός Ντε Γκώλ). Οι Εβραίοι εξ' άλλου, σε μεγάλους αριθμούς, πολέμησαν μέσα από τις τάξεις των στρατών των Συμμάχων κρατών, Γαλλίας, Αγγλίας, Ρωσίας και Αμερικής. Χιλιάδες Εβραίοι βρή-

καν τη δύναμη να αντισταθούν παρά την τραγική κατάσταση του λαού τους που υπήρξε το κύριο μέλημα της αχαλίνωτης ναζιστικής μανίας. Η έκθεση των Παρισίων, αποτελεί και μια κατηγορία κατά των δημοκρατικών εκείνων εθνών που δε θέλησαν να ενεργήσουν για τη διάσωση μικρού τουλάχιστον ποσοστού των θυμάτων του ναζισμού.

Η Εβραϊκή Αντίσταση εκδηλώθηκε και αναπτύχθηκε ακόμα και μέσα στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου όπου σημειώθηκαν ηρωισμοί άφθαστου μεγαλείου που δεν έγιναν γνωστοί. Κυρίως εμφανίστηκαν Ελληνο-Εβραίοι ήρωες αντιστασιακοί. Κοντά στη μάχη του Γκέτο της Βαρσοβίας και κοντά στα άλλα επεισόδια αντίστασης στο Άουσβιτς, πρέπει να σημειώσουμε με συγκίνηση τη μάχη που Έλληνες Εβραίοι έδωσαν στο στρατόπεδο του Μπιρκενάου, όπου πρωτοστάτησε ο ανυπέβλητος Λαρισαίος ήρωας **Αλμπέρτο Ερρέρα ή Αλέκος Αλέξανδριδης**, έφεδρος αξιωματικός του ελληνικού στρατού και ήρωας της Αλβανίας. Ομάδα Ελλήνων Εβραίων με αρχηγό τον Λαρισαίο **Αλμπέρτο Ερρέρα**, οργάνωσαν την Αντίσταση μέσα στο στρατόπεδο. Ο ίδιος σκότωσε Γερμανούς ύστερα από αφόρητη καταπίεση του στον τόπο καταναγκαστικής εργασίας. Απόδρασε στο κοντινό δάσος αλλά ύστερα από απηνή καταδίωξη συνελήφθηκε και κατακρεουργήθηκε. Ο Αλμπέρτο Ερρέρα πέρασε στην αθανασία ως πρώτος ατρόμητος αντιστασιακός των γερμανικών στρατοπέδων. Η συμπολιτίδα ποιήτρια Λίνα Φωλίνα, του αφιέρωσε πρόσφατα ένα θαυμάσιο μεγάλο επικό ποίημα με τίτλο «Ωδή σ' έναν ήρωα» που εκδόθηκε και κυκλοφόρησε σε τευχίδιο. Έλληνες Εβραίοι επίσης οργάνωσαν και ανατίναξαν ένα από τα κρεματορία. Επικεφαλής αυτής της ομάδας ήταν τρεις έφεδροι αξιωματικοί του Ελληνικού στρατού, ο συνταγματάρχης **Ιωσήφ Βαρούχ** και οι ταγματάρχες **Ιωσήφ Λεβή** και **Μωρίς Αρών**. Αυτοί αποφάσισαν να ανατινάξουν τα κρεματορία και να θέσουν τέρμα στις εκτελέσεις του στρατοπέδου. Σε συνεργασία με άλλους 35 Ρώσους Εβραίους, κατάφεραν, με τη βοήθεια των γυναικών που εργάζονταν εκεί, να συγκεντρώσουν δυναμίτη και όπλα από τις γερμανικές αποθήκες. Αποτέλεσμα της ενέργειάς τους ήταν η ανατίναξη και καταστροφή του υπ' αριθ. 3 και αχρήστευση του υπ' αριθ. 4 κρεματορίου. Σύμφωνα με το βιβλίο του δρ. Nyiszli, 70 φύλακες Ες-Ες σκοτώθηκαν και 12 κρατούμενοι διέφυγαν. Φυσικά τους συνέλαβαν αργότερα. Κατά την επιστροφή τους στο στρατόπεδο επιτέθηκαν εναντίον των φυλάκων. Οι Γερμανοί τους σκότωσαν όλους. Μόνοι διασωθέντες δύο. Ο **Ισαάκ Βενέζια** που ζει σήμερα στο Ισραήλ και ο Γάλλος γιατρός δρ **Charles Bandel** ο οποίος εμφανίστηκε μάρτυρας σε δική των ναζί.

(Ανακοίνωση στο Πανελλήνιο Συνέδριο της 20-22 Νοεμβρίου 1999, που έγινε στο Χατζηγιάννιο Πνευματικό Κέντρο της Λάρισας, με θέμα **Η Εθνική Αντίσταση 1941-1944**).

Η υπηρεσία Διασώσεως Εβραίων του ΕΔΕΣ

Του ΚΩΣΤΑ Ε. ΙΩΑΝΝΟΥ

Πολλά έχουν γραφεί, και έχουν λεχθεί, από τις εφημερίδες και τα ραδιόφωνα, για την θηριωδία των Γερμανών κατά των Εβραίων στην Κατοχή, καθώς και για την προσπάθεια του ΕΑΜ για την διάσωσή τους. Για τις προσπάθειες όμως του ΕΔΕΣ, που απέσπασε από τα νύχια των Γερμανών εκατοντάδες Εβραίους, ελάχιστα έχουν λεχθεί.

Επομένως για να αποδοθούν "τα του Καίσαρος τῷ Καίσαρι", θα πρέπει να λεχθούν ορισμένες αλήθειες, ώστε να μη δημιουργούνται σφαλερές εντυπώσεις.

Βέβαια για το Ολοκαύτωμα των 6.000.000 Εβραίων της Ευρώπης, που έγιναν θυσία στον Μολώχ των Ναζί, είναι γεγονότα πολύ γνωστά και δεν θα επεκταθούμε σ' αυτά. Θα αναφερθούμε μόνο στη δράση του συνεργείου διάσωσης των Εβραίων, που είχε συγκροτήσει κατά την κατοχή ο ΕΔΕΣ, με επί κεφαλής τον γιατρό κ. Πάνο Μαχαίρα.

Είναι απαραίτητο όμως ν' αναφερθεί για να κατατοπισθεί ο αναγνώστης, πως προπολεμικά στην Ελλάδα ζούσαν 80.000 Εβραίοι. Από αυτούς 60.000 ζούσαν στην Θεσσαλονίκη και 6.000 στην Αθήνα. Οι υπόλοιποι 14.000 βρισκόνταν διασκορπισμένοι στα αστικά κέντρα της υπόλοιπης Ελλάδας.

Δυο χρόνια μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς, άρχισε από την Θεσσαλονίκη το Γερμανικό πογκρόμ κατά των Εβραίων. Είχε προηγηθεί βέβαια, την 1η Ιουλίου 1941, η μεγάλη σύλληψη 9000 Εβραίων και η αποστολή των στα τάγματα εργασίας.

Το πρώτο γερμανικό έγγραφο για τη δίωξη των Εβραίων φέρει χρονολογία 6 Φεβρουαρίου 1943 και αναφέρεται στη δημιουργία γκέτο και την υποχρέωση των Εβραίων από ηλικίας 5 ετών και πάνω να φέρουν στο στήθος διακριτικό σήμα, έναν κίτρινο αστέρα.

Μετά παρέλευση εβδομάδος εξεδώθη η δεύτερη διαταγή που απευθύνετο στον Πρόεδρο της ισραηλιτικής κοινότητας η οποία ανέφερε: «υπενθυμίζομεν εις όλους τους Εβραίους, ότι απαγορεύεται ν' αλλάξουν κατοικία άνευ αδείας. Οι παραβάτες της παρούσης θα εκτελούνται επί τόπου». Εις την διαταγήν αναφέρεται επίσης ότι

απαγορεύεται μετά την δύση του ηλίου, στους Εβραίους η κυκλοφορία εις τας οδούς και τους δημοσίους χώρους καθώς και η χρησιμοποίηση του τηλεφώνου και των τροχιοδρόμων.

Αι δύο ανωτέρω Γερμανικά διαταγαι αι οποίαι φέρουν την υπογραφήν του Μαξ Μέρτεν, μετέβαλαν τους 60.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης και της περιοχής της, εις άτομα εκτός νόμου.

Η δεύτερα διαταγή αφορούσε και τους Εβραίους του Λαγκαδά, της Φλώρινης και της Βέροιας. Με την διαταγή αυτή της 30 Απριλίου 1943 εξετοπίσθησαν 400 άτομα της Ισραηλιτικής κοινότητος Φλώρινης και 600 άτομα της Βέροιας, ενώ είχε προηγηθεί η εκτόπισις των Εβραίων του Λαγκαδά.

Θα ήταν παράλειψη αν δεν αναφέραμε ότι και οι συνεργοί Έλληνες των ως άνω παραβάσεων, θα είχαν την αυτήν τύχην με τους Εβραίους, σε περίπτωση σύλληψώς των. Δηλαδή την άμεσο εκτέλεση.

Το καταχθόνιο σχέδιο άρχισε με την σύνταξη ονομαστικών καταλόγων, στους οποίους καταχωρήθηκαν όλοι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας, και η παρουσία όλων κάθε Σάββατο στις Συναγωγές έγινε υποχρεωτική, για να εφαρμοσθεί το περίφημο "παρών".

Το σχέδιο απέδωσε τα προσδοκόμενα αποτελέσματα μετά τρίμηνο, αφού όλοι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μαζεμένοι όπως ήσαν στις Συναγωγές, το Σάββατο της 14 Μαρτίου 1943, συνελλήφθησαν και προωθήθηκαν, δίχως άλλη διαδικασία, στα κρεματόρια του Μπεντενάνου, του Νταχάου και του Αουσβιτς.

Την επομένη, 15η Μαρτίου 1943 αναχώρησε διά τα στρατόπεδα η πρώτη αποστολή υπό φοβερές συνθήκες.

Ο συρμός περιελάμβανε 40 βαγόνια, όπου μπήκαν 2500-2800 άτομα με ειδική άδεια από την Στρατιωτική Διοίκηση της οποίας Διοικητής ήταν ο Μαξ Μέρτεν, ο οποίος με ψευδείς υποσχέσεις τους καθιστούσε και τελικά τους απέσπασε 3,5 δισεκατομμύρια δραχμές, με μόνη διευκόλυνση την άδεια για επιβίβαση στον συρμό 10.000 κιλών άρτου, 4.000 κιλών ξηρών σύκων, 4.000 κιλών σταφίδων, 3.5000 κιλών ελαιών, 3.5000 κιλών μαριμελάδας, 3.000 πορτοκαλιών, καθώς και μερικά φάρμακα.

Η μανία αυτή των Ναζί κατά των Εβραίων έχει την ρίζα της στην άρνηση του Εβραϊκού κεφαλαίου για οικονομική ενίσχυση του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος. Αυτό βέβαια ήταν η αιτία. Αφορομή και δικαιολογία στάθηκε η δήθεν εξυγίανση της Άριας φυλής, από τις επιμειξίες της σημιτικής, στην οποία ανήκαν οι Εβραίοι.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Σάββατο της 15 Μαρτίου 1943, 60.000 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, φορτώθηκαν στα τραίνα και κατευθύνθηκαν για την Γερμανία, ενώ οι περιουσίες των, τα εμπορεύματά των και οι οικοσυσκευές των δημεύθηκαν.

Ύστερα από ένα σχεδόν χρόνο, στις αρχές του 1944, ο διωγμός επεκτάθηκε και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Από μια έκθεση της Στρατιωτικής Διοίκησης Πρεβέζης, που παρατίθεται ολόκληρη στην σελίδα 305 του βιβλίου "Φεανάκη & Σβάστικα" διαβάζουμε:

«Την 24ην με 25/3/44 οι Γερμανοί συνέλαβαν άπαντα τον εβραϊκόν πληθυσμόν πόλεως Πρεβέξης μεταφέροντες τούτον δι' αυτοκινήτων εις Αρταν αυθημερόν, και εκείθεν, ως έχομεν θετικές πληροφορίες εις Αθήνας. Ουδείς Ισραηλίτης παρέμεινεν εν Πρεβέξη ουδόλως δε επέτρεψαν εις αυτούς να μεταφέρωσι μεθ' εαυτών, ουδέν είδος εκτός ενός κλινικοσκεπάσματος. Την επομένην συγκέντρωσαν εξ όλων των καταστημάτων και οικιών πάντα τα εμπορεύσιμα είδη: Ιδια υφάσματα. Ευνόητον δε είναι ότι κατά τας μεταφοράς εγένοντο ουκ ολίγαι αρπαγαί εκ μέρους των Γερμανών στρατιωτών και τίνων πολιτών».

Τα ίδια μέτρα ακολουθήθηκαν και στην Αθήνα και σ' όλα τα αστικά κέντρα όπου υπήρχαν Εβραίοι. Καταγραφή σε καταλόγους και ανάθεση της ευθύνης στους Δημάρχους για την υποχρεωτική παρουσία κάθε Σάββατο στις Συναγωγές, και ύστερα την 24 Φεβρουαρίου 1944, με τις ομαδικές συλλήψεις, το τελευταίο "παρόν". Στο διάστημα όμως αυτό πολλά συνέβησαν. Γιατί η εγκληματική πολιτική των Γερμανών που ακολουθήθηκε στην Θεσσαλονίκη, έναντι των Ισραηλιτών έγινε αστραπιαία γνωστή σ' όλη την Ελλάδα και οι προνοητικοί και αποφασιστικοί Εβραίοι, έφυγαν για το βουνό.

Γνωρίζω τουλάχιστον τρεις από την Άρτα και άλλους 12 που ήλθαν από την Αθήνα. Ξεχνώ ύστερα από 53 χρόνια τα ονόματά των. Οι δύο απ' αυτούς ανέλαβαν στο γενικό Αρχηγείο λεπτή και εμπιστευτική θέση. Δεν είναι μόνο τα έγγραφα που χαρακτηρίζουν μια θέση λεπτή και εμπιστευτική, αφού ο Αρχηγός στρατηγός Ναπολέων Ζέρβας τους εμπιστεύθηκε την παρασκευή του σισιτίου των Αξιωματικών του Επιτελείου του.

Φανταστήκατε ποτέ τι θα μπορούσε να συμβεί, όχι με λίγο δηλητήριο, αλλά με λίγο ναρκωτικό στο σισιτίο, σε μία κρίσιμη ώρα;

Αλλά και οι υπόλοιποι Ισραηλίται των Αθηνών, δεν έμειναν αδρανείς το τρίμηνο αυτό διάστημα.

Τετραμελείς επιτροπή εγκρίτων Εβραίων από την Αθήνα, αποτελούμενη από τους **Σαμ Σαρφατί, Ραφαήλ Γιακουέλ, Τζών Βιτάλη, και Σ. Κοέν**, ζήτησε συνδρομή και άμεση βοήθεια από τον ΕΔΕΣ, απευθυνόμενη στον γιατρό κ. Πάνο Μαχαίρα, που είχε το ιατρείο του στο Θησείο' και εξυπηρετούσε το εβραϊκό στοιχείο της περιοχής Θησείου-Πετραλώνων, όπου κατά το πλείστον, ήταν συγκεντρωμένοι οι Εβραίοι της Αθήνας.

Να πως περιγράφει την συνάντηση αυτή ο κ. Πάνος Μαχαίρας σ' ένα σημείωμά του, που μου εμπιστεύθηκε.

«Δεν θα ξεχάσω ποτέ την ώρα εκείνη που οι 4 αρχηγοί Ισραηλινών οικογενειών, έντρομοι, πανικόβλητοι και απελπισμένοι, μπήκαν στο ιατρείο μου, ζητώντας βοήθεια για την διάσωση αυτών και των οικογενειών των...»

Έτσι ανατέθηκε, με έγκριση του Στρατηγού Ζέρβα, στο στέλεχος του ΕΔΕΣ γιατρό Πάνο Μαχαίρα, η ευθύνη και ο σχεδιασμός της όλης επιχείρησης διάσωσης των Εβραίων τη Αθήνας. Ο κ. Π. Μαχαίρας δέχθηκε την εντολή με τους συνεργάτες του Β. Μαρκάκη, διευθυντή της Αγροτικής Τραπέζης, Μάκη Κουτρουβέλη Έμπορο, Παν. Λαμπρόπουλο αστυνομικό, Κλεομένη Αναστασίου δικηγόρο, Ενώγγελο Κέρκουλα δικηγόρο και Παντελή Δαμίγο αστυνομικό. Όλοι τους ήταν στελέχη του ΕΔΕΣ της Αθήνας.

Και συνεχίζει τη διήγησή του ο κ. Πάνος Μαχαίρας.

«Έτσι δίνω τ' αγωνιστικό μου παρόν και αναλαμβάνω το τεράστιο έργο της διασώσεως. Εγκαταλείπω κάθε άλλη ασχολία. Το Ιατρείο μου, το σπίτι μου, όλα! Κλείνομαι στον εαυτό μου, σκέπτομαι, μελετώ, καταρτίζω σχέδιο και αναζητώ συνεργάτες, εις όλους τους κρατικούς και κοινωνικούς φορείς.

Σε δύο ημέρες καταρτίζω την πρώτη δεκάδα συνεργατών που στην πλειοψηφία τους είναι Έλληνες.

Η επιτυχία της προσπάθειας επιτεύχθηκε από τις πρώτες ημέρες. Χάρis στην πλήρη οργάνωση πέντε ειδικών Ομάδων, εκ τριών ατόμων εκάστη, από μέλη της Αντιστασιακής Οργάνωσης του ΕΔΕΣ, και της ΕΔΕΕ, πολλοί των οποίων ήταν ένοπλοι. Εξασφαλίστηκε συνάμα η συμπαράσταση της Επιτροπής πόλεως Αθηνών, ίδια του προέδρου της Δικηγόρου Γιάννη Ματσούκα, ύστερα από τις σαφείς εντολές του στρατηγού Ζέρβα. «Να θέσετε στην διάθεση του συνεργείου διασώσεως, όλα τα μέσα».

Ύστερα από δύο ημέρες διερευνήσεων και συζητήσεων έγινε σύσκεψη και πάρθηκαν ομόφωνα οι κάτωθι αποφάσεις:

1) Η χορήγηση πλαστών ταυτοτήτων με ελληνικά ονόματα και χριστιανικό θρήσκειο, σε όσους το ζητήσουν.

2) Η αλλαγή, το ταχύτερο δυνατό, του τύπου κατοικίας των διωκόμενων και εξασφάλιση κρυψωγέτων.

3) Η εκκένωση των καταστημάτων από εμπορεύματα και την μεταφορά τους σε αποθήκες κοινής επιλογής με τον ενδιαφερόμενο.

4) Συντονισμένο πρόγραμμα διατροφής και κάθε δυνατή βοήθεια σε οικογένειες και μεμονωμένα άτομα.»

Τα παραπάνω μέτρα ολοκληρώθηκαν πλήρως μέσα σε 10 ημέρες. Κατ' αυτόν τον τρόπο ένα πλήθος πλαστών ταυτότητων εκδόθηκε. Στην πραγματικότητα όμως οι ταυτότητες δεν ήταν πλαστές, αφού εκδίδονταν κανονικά από τα αστυνομικά τμήματα, και άντεχαν σε κάθε Γερμανικό έλεγχο. Μόνο το θρήσκευμα και τα ονόματα άλλαζαν, από εβραϊκά, γίνονταν χριστιανικά. Και όλα αυτά χάρις στους διοικητές των τμημάτων Γεώργιο Κωστόπουλο, Γεώργιο Γρηγορέα, Κων/νο Αγγελόπουλο και Λεωνίδα Οικονομάκο, καθώς και στο μνημένο πρόσωπο των τμημάτων των, Πάνο Λαμπρόπουλο, Βασίλη Κίκλια και Πέτρο Μπαράκτση.

Στην συνέχεια ακολούθησε η εκκένωση των εμπορικών καταστημάτων από τα εμπορεύματα των Εβραίων, που έγινε δύο Κυριακάτικα πρωινά από συνεργεία από αστυφύλακες και μέλη της Ομάδας υπό την καθοδήγηση και ευθύνη του αστυνομικού Πάνου Συνοδινού.

Έτσι όσοι κατάφεραν και γλύτωσαν από την στήμενη παγίδα των Γερμανών και απέφυγαν την σύλληψη και τα κρεματόρια, μπήκαν στην παρανομία και είχαν ν' αντιμετωπίσουν το θέμα της επιβίωσης και το κύμα των αναζητήσεων των Γερμανών.

Κατ' αυτόν τον τρόπο ένα νέο πρόγραμμα καταρτίστηκε από την ομάδα διασώσεως του ΕΔΕΣ, που διατηρήθηκε μέχρι την απελευθέρωση.

Το πρόγραμμα αυτό προέβλεπε:

1) Διατήρηση συνεχούς επαφής με την ομάδα διασώσεως για οποιοδήποτε ζήτημα ήθελε παρουσιασθεί, με καθορισμένα σημεία συναντήσεως το δικηγορικό γραφείο Κλέοι. Αναστασίου, επί της οδού Μενάνδρου δίπλα στο Εθνικό Θέατρο, το δικηγορικό γραφείο του Γεωργίου Κουτσομυτόπουλου, επί της οδού Απελού στο Δημαρχείο, το καφενείο που ευρίσκεται μέσα στο προαύλιο της εκκλησίας της Χρυσοσπηλιώτισας επί της οδού Αιόλου, το εμπορικό κατάστημα του Χρήστου Γκιουλίστάνη, επί της οδού Αιόλου απέναντι από την εκκλησία της Αγίας Ειρήνης, το εμπορικό κατάστημα του Μάκη Κουτρουβέλη στην Πλατεία Ψυρρή, το παντοπωλείο του Νίκου Ανδρεόπουλου, επί της οδού Τριών Ιεραρχών κοντά στο εργοστάσιο Πουλόπουλου, το παντοπωλείο του Χαριλάου Κατσίκη στην Πλατεία Ψυρρή, το εστιατόριο που ήταν επί της Πλατείας Κλαυθμώνος, με υπεύθυνο τον Δημήτριο Παπαδόπουλο.

2. Επισκέψεις στα κρυψώματα των διωκόμενων για την τόνωση του φρονήματός των, την παροχή ειδήσεων και του παράνομου τύπου καθώς και τα δελτία ειδήσεων του BBC του Λονδίνου. Το συνομωτικό αυτό έργο το είχε αναλάβει η ομάδα την οποία αποτελούσαν ο Αλέκος

Ξένος, Δ. Χαρίτος, Θεοδ. Σμυρλής και ο δημοσιογράφος Λευτέρης Δέπος, αργότερα Δ/ντής της εφημερίδας "Βραδυνή".

3. Ιατρική, Οδοντιατρική, και Νοσοκομειακή περίθαλψη που την εξασφάλιζαν οι γιατροί Πάνος Μαχαίρας, η Δέσποινα Μαρούλη του Σταθμού Α' Βοηθειών και ο ιατρός Ιωάννης Δεληβελιώτης με το πρόχειρο ιατρείο του επί της οδού Σωκράτους πίσω από το Δημαρχείο, οι οδοντίατροι Γ. Κλεόβουλος, Ερμού και Ευαγγελιστρίας και Καμαριώτης, επί της οδού Σταδίου απέναντι από την Παλαιά Βουλή, ενώ υπεύθυνος για εισαγωγές σε νοσοκομεία ήταν ο Κώστας Παπαγιαννάκης. Από τους πιο πάνω έγινε δυνατόν να αντιμετωπισθούν με επιτυχία οι ασθενείς και τα λοιπά προβλήματα υγείας των διωκόμενων.

4. Την εξασφάλιση εξόδου διαφυγής προς τη θάλασσα, για όσους δεν άντεχαν την παράνομη διαβίωση και ήθελαν την διαφυγή τους στο εξωτερικό, μέσω Ν. Μάκρης και Σουνίου, είχαν αναλάβει ο Κ. Κανελόπουλος, Δασάρχης Σουνίου, και ο Γιάννης Ασημάκης, κτηματίας.

5. Την διαφύλαξη των αποθηκών με τα διασωθέντα εμπορεύματα και τα άλλα περιουσιακά στοιχεία των διωκόμενων, ανέλαβαν οι υπεύθυνοι της Οργάνωσης Πάνος Μαχαίρας, Μάκης Κουτρουβέλης και Κ. Παπαγιαννάκης οι οποίοι ύστερα από τη διάρρηξη που έγινε στο σπίτι του Νίνου Σαμπά και την αφαίρεση όλου του νοικοκυριού του, κατόρθωσαν σε τρεις ημέρες να ανακαλύψουν και να συλλάβουν τους δράστες και να φέρουν πίσω στον ιδιοκτήτη όλα τα κλοπιμαία. Το ίδιο περίπου έγινε και με τη διάρρηξη και λεηλασία αποθήκης, γεμάτης με εμπορεύματα, των αδελφών Σαρφατή στην περιοχή Σφαγείων, όπου μπόρεσαν να διασώσουν τα 3/4 των κλαπέτων.

Εκτός των ομάδων και προσώπων, που αναφέρθηκαν παραπάνω, βοήθησαν σημαντικά σε όλες τις αποστολές που τους ανατέθηκαν τα μέλη του ΕΔΕΣ Γιάννης και Ανδρέας Μαχαίρας, Παναγιώτης και Γιώργης Φραγκιαδάκης, Χρυσούλα και Στέλλα Λεωνιδάκη, Δημήτρης και Φραγκίσκη Κόκκαλη και όλοι οι κάτοικοι της περιοχής Πετραλώνων-Θησείου.

Το επίσημο κράτος του Ισραήλ, με το κρατικό του ίδρυμα Γιάντ Βάσεμ, ετίμησε μεταγενέστερα με ειδικό δίπλωμα και μετάλλιο όλους όσους έσωσαν Εβραίους κατά την γερμανική κατοχή. Μεταξύ αυτών ετίμησαν και τον ΕΔΕΣ, τιμώντας τον Αρχηγό της Ομάδας διασώσεως Εβραίων του ΕΔΕΣ, ιατρό κ. Πάνο Μαχαίρα. Στο πρόσωπό του, τιμήθηκε η Αντιστασιακή Οργάνωση του ΕΔΕΣ, ο απεθανών Αρχηγός της και οι toλμηροί αγωνιστές που την αποτελούσαν.

[Από το βιβλ. **Ελευθέρα Ορεινή Ελλάς 1942-1944**, εκδόσεις «Δρομείς», σελ. 122 κ.ε.].

Σημ. 1: Θα πρέπει να σημειωθεί ότι προπολεμικά το Θησείο ήταν μια από τις καλύτερες περιοχές της Αθήνας.

Τιμή στους Εβραίους των Σερρών

Του κ. ΒΑΣΙΛΗ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗ

Από τα εγκαίνια της Συναγωγής στα Σέρρες το 1933 (φωτογραφία του Α. Πέννα από εφημερίδα της εποχής).

ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΑΛΛΕΓΚΡΑ ΠΟΥ ΤΗΝ ΑΓΑΠΗΣΑΜΕ ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΤΗΝ ΞΕΡΟΥΜΕ

Η Ιστορία των Εβραίων που ήρθαν στις Σέρρες είναι συνυφασμένη με την ιστορία όλων γενικότερα των Εβραίων που έφτασαν στην Ελλάδα, εκεί προς τα τέλη του 14ου αιώνα.

Συγκεκριμένα στα 1492 περίπου 20.000 Εβραίοι της Ισπανίας, διωγμένοι από τη φοβερή Ιερά Εξέταση του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη. Ο Θρασύβουλος Παπαστρατής γράφει πως στα Σέρρες υπήρχε από τα Βυζαντινά ακόμη χρόνια ρωμανιώτικη ελληνόφωνη εβραϊκή κοινότητα, ένα μέρος της οποίας μετέφερε ο Πορθητής Μωάμεθ στο Μπαλατά της

Πόλης στα μετά την Άλωση χρόνια στα πλαίσια της εποικιαστικής του πολιτικής. Μάλιστα η συναγωγή των Σερρών υπήρχε στο Μπαλατά μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα οπότε και εξαφανίστηκε από πυρκαγιά. Πιθανόν να είναι έτσι τα πράγματα. Εκείνο όμως που έχει σημασία είναι το γεγονός ότι οι ισπανόφωνοι Εβραίοι δίνουν νέα ζωή στα παλιά τους κατάλοιπα. Μένουν έτσι στα Σέρρες και εγκαθίστανται μόνιμα στην πόλη αρκετές εκατοντάδες από αυτούς, που εκτός του γεγονότος ότι γρήγορα-γρήγορα οργανώνονται σε δική τους κοινότητα επιβάλλουν και τη δική τους κοινότητα δίνοντας νέα λάμψη σε ό, τι παλιό και αναπτύσσοντας κάθε τι καινούριο. Είναι η εποχή που δημιουργείται στην πόλη μας η μεγάλη Συναγωγή Kal Gadol που οι περιγραφές –γράφει ο Θ. Παπαστρατής– τη θέλουν μεγαλοπρεπή, εκτενή και περικαλή,

συμπληρούμενη μάλιστα και από μια σειρά ενισγών κοινοτικών ιδρυμάτων όπως ραβινική βιβλιοθήκη, ιεροσπουδαστήριο και δημοτικό σχολείο. Μάλιστα ο ίδιος σε δημοσίευσμά του στο περιοδικό «Συλλογές», τον περασμένο Οκτώβριο, μας δίνει και πλείστες όσες άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες, με πρώτη εκείνη της μεγάλης διάστασης της σεραϊκής ισραηλίτικης κοινότητας που είχε ξεσπάσει κατά τον 17ο αιώνα, όταν οι πολλές εβραϊκές οικογένειες που είχαν εγκατασταθεί στη συνοικία Agarçilar, η οποία απείχε αρκετά από την κεντρική συναγωγή τους, θέλησαν και παρά τις αντιδράσεις της Κοινότητάς τους να ιδρύσουν εκεί ένα εντευκτήριο οικο-μιντράς για να καλύψουν τις λειτουργικές τους ανάγκες. Η απουσία όμως των Σεφαρίμ της Τορά, δηλαδή των κυλίνδρων με την Πεντάτευχο, που ήταν λειτουργικά απαραίτητα για το προσευχητήριο, είχε ως

αποτέλεσμα κάποιοι νεαροί Εβραίοι να προσπαθήσουν να διαρρήξουν τη Μεγάλη Συναγωγή για να πάρουν από εκεί τα απαραίτητα για το τελετουργικό τους μυστήρια. Έγιναν όμως αντιληπτοί, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει σύρραξη, με νεκρούς και τραυματίες, που επηρέασε αρνητικά την παραπέρα πορεία της κοινότητας.

Πάντως εκείνα τα χρόνια οι περισσότεροι από αυτούς θα διαμένουν στο χώρο ανάμεσα στη σημερινή εκκλησία του Αγίου Αντωνίου και στις ρίζες της Ακρόπολης, χώρος που τελικά ονομάστηκε «Σαράντα οντάδες» και που τους τον παραχώρησε η τουρκική διοίκηση της πόλης. Μένουν εκεί για χρόνια σε μια σχεδόν σκεπαστή τετράγωνη συνοικία και προσπαθούν να μεγαλώσουν τις φαιμιλίες τους ανάμεσα σε ξυλόχτιστα παραπήγματα, σκεπτινούς οντάδες και στενά που δεν βγάζουν πουθενά. Κι εκεί θα προσπαθήσουν να οργανώσουν την κοινότητά τους με αρκετό ζήλο και επαγγελματικές αρετές που δεν θ' αργήσουν να τους φέρουν στην πρωτοπορία της εμπορικής και οικονομικής ζωής της πόλης. Ο Σερραίος Παπασυναδινός, που γεννήθηκε το 1600, αναφέρει σε αρκετά σημεία του «Χρονικού» του την ύπαρξη Εβραίων στα Σέρρες καθώς και τη συμμετοχή τους στη ζωή της πόλης: «...Και αυτός ήταν Εβραίος, γράφει, και εις την νεότητά του ηγάπησεν την πίστιν και έγινε χριστιανός...». Και αλλού: «...και έτρεχον τούρκοι, χριστιανοί, εβραίοι, γύφτοι, άνδρες τε και γυναίκες ως και τα μικρά παιδιά και διαγοιμίζαν...». Παρόμοιες σχεδόν καταγραφές υπάρχουν αρκετές στο «Χρονικό», αλλά και σε άλλες μαρτυρίες και περιγραφές εκείνης της εποχής, τούρκων αλλά και εγγλεζών και γάλλων περιηγητών, οι οποίοι δεν θα πιάσουν να αναφέρονται στην ύπαρξη των εβραϊκών στοιχείων στα Σέρρες στη διάρκεια των μετέπειτα χρόνων, γράφοντας άλλοτε για Εβραίους και άλλοτε για Ιουδαίους. Και αφού δεχτούμε πως κάπως έτσι θα πρέπει να έγιναν τα πράγματα σχετικά με την πρώτη εγκατάσταση των Εβραίων στην πόλη μας, θα πρέπει να αναφέρουμε πως η δική μας κοινότητα υπήρξε σεφαραδική, σε αντιδιαστολή με τις άλλες κοινότητες τόσο της Βόρειας Ευρώπης όσο κι εκείνες τις Ρωμανιώτικες των Ελληνοεβραίων, που ήταν εσσεναϊκές.

Οι Εβραίοι των Σερρών στη διάρκεια του τελευταίου αιώνα

Ο τελευταίος αιώνας βρίσκει την Εβραϊκή Κοινότητα σε ενδιαφέρουσα οικονομική και πολιτιστική άνθηση* που θα διακοπεί από την σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης και παρά το γεγονός ότι ο συνοικισμός των «Σαράντα οντάδων» παρά την πυρπόλησή του δεν θα καταστραφεί τελικά από τις παμφάγες φλόγες της μεγάλης πυρκαγιάς. Θα καταστραφεί όμως η συναγωγή τους, που βρισκόταν κάπου ανάμεσα στη σημερινή εκκλησία της Αγίας Φωτεινής και εκείνη του Αγίου Αντωνίου. Εκτοτε οι περισσότεροι από τους Εβραίους των Σερρών θα μετακομίσουν στις γειτονικές πόλεις της Θεσσαλονίκης, στη Δράμα αλλά και στην Καβάλα, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της τοπικής κοινότητας, πολλά μέλη της οποίας, μετά την απελευθέρωση, θα διασκορπισθούν σε διάφορα σημεία της πόλης, για να συναχθούν οι περισσότεροι από αυτούς λίγο αργότερα στον ομώνυμο συνοικισμό και σήμερα οδό Αθανασίου Αργυρού, απ' όπου και πιάστηκαν από τα βουλγαρικά στρατεύματα κατοχής το ξημέρωμα της 3ης προς την 4η Μαρτίου του 1943.

Επαγγελματικά οι περισσότεροι Ισραηλίτες των Σερρών ασχολήθηκαν με τον καπνό είτε σαν έμποροι του προϊόντος αυτού είτε σαν καπνεργάτες. Οι τελευταίοι κατάφεραν και διαμόρφωσαν την ταξική τους συνείδηση μέσα από τη συμμετοχή τους στους σκληρούς αγώνες της τότε εργατικής τάξης. Το καλοκαίρι του 1914 γίνεται στην πόλη των Σερρών η δίκη του Εβραίου σοσιαλιστή Αλμπέρτο Γιουδά Αρντίτι, που είναι γόνος μεγαλοαστικής οικογένειας και απόφοιτος του κολλεγίου Αλατίνη και που τελικά καταδικάζεται σε ενός χρόνου φυλάκιση και 200 δρχ. πρόστιμο για περιύβριση του προσώπου του τότε έλληνα βασιλιά.

Είναι άγνωστο και μάλλον αμφίβολο εάν υπήρχαν Εβραίοι στην περιφέρεια Σερρών. Προσωπικά πιστεύω πως αυτό είναι αδύνατο κυρίως λόγω επαγγέλματος. Πάντως από τα μέσα του περασμένου αιώνα, όταν τα Σέρρας αποτελούσαν κέντρο παραγωγής προϊόντων αλλά και διαμετακομιστικού εμπορίου και συναλλαγών με χώρες της Βαλκανικής και της Ευρώπης, οι Εβραίοι είναι σπουδαίοι επαγγελματίες και οι συχνές τους επαφές με το εξωτερικό και γενικότερα και ευρύτερα οι επαφές τους με άλλα μέλη της κοινότητάς τους, είχαν σαν αποτέλεσμα να σηματοδοτηθεί και να ανανεωθεί η παραγωγή

και κυρίως η εμπορία των Σερραίων αλλά και να μπολιαστεί γενικότερα η ζωή της πόλης με νεωτερικότητες και δυτικότροπες συνθήκες και αντιλήψεις αγοράς, μέσα από τη δική τους ουσιαστική εμπορική αναπτυξιακή δράση και κουλτούρα.

Οι Εβραίοι υπήρξαν σπουδαίοι έμποροι και αργυραιοί. Ταυτόχρονα υπήρξαν πρωτοπόροι στον ερχομό του κινηματογράφου στην πόλη των Σερρών σε επαγγελματικά πλαίσια, ξεκινώντας αμέσως μετά την καταστροφή της πόλης και αναπτύσσοντάς τον γρήγορα σε ιδιαίτερα ανθούσα εμπορική επιχείρηση, με ευρύχωρες αίθουσες και εργαζόμενους σ' αυτές. Στην εφημερίδα «Σέρρας» με ημερομηνία 27 Ιανουαρίου 1914, γίνεται η πρώτη γραπτή αναφορά σε σεραϊκή εφημερίδα για την ύπαρξη Εβραίων στα Σέρρας με την εξής ειδήση: «...Χάρις λοιπόν εις τας εφευρέσεις αυτάς και χάρις εις τον κ. Μεναχέμ Σιμαντώβ και Οβαδιάν Αζαριάν και την συντροφίαν, τους φιλοκάλους και φιλοπόλιδας τούτους άνδρας έχωμεν εδώ εις τας Σέρρας λαμπρότατον κινηματογράφον και εν πιστώ πλέον αντιγράφω απολαύομεν την ζωήν των μεγαλουπόλεων καθ' εσπέραν...». Οι καθημερινές αυτές παραστάσεις του κινηματογράφου λάβαιναν χώρα στην αίθουσα του «Ορφέως», που κατάφερε να γλιτώσει από την παμφάγα πυρκαγιά του 1913.

Ο Μεναχέμ Σιμαντώβ και ο Οβαδία Αζαρία υπήρξαν διακεκριμένα μέλη της σεραϊκής ισραηλitisκής κοινότητας από τα χρόνια ακόμη της τουρκοκρατίας, στη διάρκεια των οποίων

Σπάνια φωτογραφία του εσωτερικού της εβραϊκής συναγωγής που υπήρχε στα Σέρρας στην αυλή του βου και 16ου δημοτικού σχολείου. Η φωτογραφία είναι του Α. Πέννα και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Το Φως» της Θεσσαλονίκης το 1933.

διατηρούσαν εμπορικά γραφεία και εκτελούσαν τραπεζικές εργασίες στην περιοχή «Λαδάδικα» εκεί που τελειώνει η σημερινή οδός Νικηφόρου Φωκά. Ο Μεναχέμ Σιμαντώβ στα χρόνια της τουρκοκρατίας υπήρξε ιταλός πρόξενος στην πόλη και διατηρούσε ένα πανέμορφο σπίτι στη συνοικία του Αγίου Νικολάου, όπου στεγαζόταν και το ομώνυμο προξενείο. Το σπίτι αυτό είχε έναν περίφημο ανθόκηπο με σπάνια λουλούδια, που το περιποιούνταν με ιδιαίτερη αγάπη και φροντίδα ο αδελφός του Μωυσής Σιμαντώβ. Στο βάθος του κήπου δέσποζε ένα θαυμάσιο θερμοκήπιο με ειδικές καλλιέργειες. Σ' αυτό τό σπίτι—που γκρεμίστηκε πριν μερικά χρόνια—βρήκαν καταφύγιο στις μέρες της καταστροφής των Σερρών δεκάδες Σερραίοι κυρίως γυναικόπαιδα που γλίτωσαν από το βουλγαρικό βίαιό και το μαχαίρι του κομιτατζή με μεγάλα χρηματικά ποσά σε λίρες που πρόσφερε στους πολιορκούντες ο Εβραίος ιδιοκτήτης του και πρόξενος της Ιταλίας Μεναχέμ Σιμαντώβ. (Δεν ξέρουμε εάν ο Δήμος

Σερρών έδωσε το όνομά του σε κάποιο σερραϊκό δρόμο αλλά νομίζουμε πως θα άξιζε τον κόπο). Λίγα χρόνια αργότερα ο Μεναχέμ Σιμαντάνθ θα ανοίξει την κινηματογραφική αίθουσα του ΠΑΤΕ στη σημερινή οδό Δ. Σολωμού (τότε Μικράς Ασίας), εκεί που για χρόνια αργότερα βρισκόταν το κατάστημα της βιομηχανίας αλλαντικών του Χρήστου Μαρμαρέλλη, καθώς και το θερινό ΠΑΤΕ απέναντι από το σημερινό ξενοδοχείο «Ελπίδα».

Στα χρόνια του λεγόμενου Μεσοπολέμου οι δύο ισραηλίτικες αδελφότητες των Σερρών είναι η **Μικρούμ Χουλίμ** και η **Φρατιρνίτε**. Οι Εβραίοι των Σερρών –παρά το γεγονός ότι αρκετοί από αυτούς έχουν διασκορπισθεί σε πόλεις μεγαλύτερες– εξακολουθούν να αποτελούν ένα μεγάλο, εύρωστο και εκσυγχρονιστικό τμήμα της οικονομικής ζωής της πόλης.

Ανάμεσα στους Σερραίους και στο εβραϊκό στοιχείο που διατρίβει από αιώνες στην πόλη, δεν υπήρξαν σχεδόν ποτέ ουσιαστικές διαφορές που να οδηγήσουν σε αντιπαραθέσεις και δυσεπίλητα προβλήματα. Αντίθετα υπάρχουν μαρτυρίες παλιών Σερραίων που μιλάνε για αψογή συνεργασία και συμβίωση που δεν διαταράχτηκε ποτέ. Χαρακτηριστικό του κλίματος είναι και το παρακάτω δημοσίευμα στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης «Φωνή του Λαού» με ημερομηνία 18.1.1933 που αναφέρεται στη μεγάλη χοροεσπερίδα του Ισραηλιτικού Ομίλου Σερρών, που δίνεται στις 7 Ιανουαρίου στην ευρύχωρη αίθουσα του ζαχαροπλαστείου των αφών Χριστοδούλου, στη σημερινή λεωφόρο Μεραρχίας, τα έσοδα της οποίας θα διατίθεντο υπέρ των απόρων μαθητών της ισραηλτικής σχολής. Στη χοροεσπερίδα εκείνη σύμφωνα με τα γραφόμενα της εφημερίδας:

«...παρευρέθη η εκλεκτοτέρα μερίς της ισραηλτικής κοινότητας. Παρευρέθησαν ο πρόεδρος της ισραηλτικής κοινότητας κ. Σολομών Οβαδιά, ο διευθυντής του σχολείου Ισραηλιτών και η κ. Εσκεντζή μετά της διδος θυγατρός των, ο κ. και η κ. Ραφαήλ, ο κ. και η κ. Γιορέφ Πέππο, η οικογένεια του Ισάκ Τεβέτ, ο κ. Ρούσος μετά των διδων αδελφών του, ο κ. Φάης μετά της διδος αδελφής του Στερίνας, ο κ. και η κ. Ισάκ Λεβή, ο κ. Ναφθαλή Γενή μετά της μνηστής του διδος Γκράσια Φάης, ο κ. Σολομών Αζή μετά της μνηστής του διδος Μαρή Καμπελή, ο κ. Δανιήλ Κοέν μετά της δεσποινίδος αδελφής του Ρασέλ, ο κ. Ιωσήφ Αβραίου μετά της αδελφής του, ο κ. Ισάκ Μπενουζή μετά της μνηστής του διδος Ρασέλ Αμαρίο, αι διδες Καμπελή, Ερικήττα Χασκέλ, Όλγα Ωρολογά, Γκράσια και Ριζίν Ρούσου, αι κυρίες Μεξάλω Ρούσου και Συγχούλα Γενή, ο κ. Βλάχος μετά της διδος Ελευθ. Τριανταφύλλου, ο κ. Σαμπή Μπενουζίο μετά της διδος Ακοΐνη, οι κ.κ. Αρών Σαλιτέλ, Ιωσήφ Αβραάμ, Ισάκ Καμπελή, Σιμών Σαλιτέλ, Σαμπή Ερέρα, Λεών Κοέν, Σαμουήλ Μπουρλά, Δανιήλ Στούμτσα, Αλμπέρτ Γενή, Ισάκ Αβραίου, Ρενέ Νηάμ, Ι. Πανταζίδης, Σαράτσης, Μιλτ. Λύκος μετά της διδος Ολυμπίας, αι διδες Εφένα, ο κ. Γ. Βερβέρης μετά της αδελφής του Μελλομένης, η δις Πέπη Ζήφκου, ο κ. Γ. Νικολάου μετά της διδος αδελφής του, ο κ. Μ. Κίτσιος, ο κ. Παπαγάλος Καραμαργός, ο κ. Γ. Ξούφης, ο

κ. Χαΐμ Ναχαμά Χατζή, ο υπίλαρχος κ. Ουζούνης, ο κ. Μωής Καμπελή, ο κ. Ιωάννης Μπούρας, ο κ. Γεωργιάδης και άλλοι. Αι εισπράξεις του χορού διετεθήσαν διά φιλανθρωπικών σκοπών».

Είναι ένα σπάνιο δημοσίευμα, που όχι μόνο πιστοποιεί την ύπαρξη μιας –ακόμη εν δυνάμει– κοινότητας αλλά ταυτόχρονα πιστοποιεί και την καλή σχέση που διέπει αυτήν με τον υπόλοιπο πληθυσμό, καθώς διαπιστώνεται και η παρουσία και η συμμετοχή στην εκδήλωση αρκετών επιφανών Σερραίων.

Την ίδια χρονιά πρόεδρος της ισραηλτικής κοινότητας Σερρών είναι ο Σολομών Οβαδιά, που στις 11 Ιουνίου εγκαινιάζει την καινούρια εβραϊκή συναγωγή στα Σέρρας, με τη συμμετοχή επιλεκτών μελών των εβραϊκών κοινοτήτων Δράμας και Θεσσαλονίκης. Η καινούργια συναγωγή βρισκόταν στον προαύλιο χώρο της παλιάς σχολής Σερρών, στην οδό Αθανασίου Αργυρού (εκεί όπου σήμερα στεγάζεται το 6ο και 16ο δημοτικό σχολείο Σερρών). Η συναγωγή υπήρχε μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια οπότε και κατεδαφίστηκε.

Στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης «Το Φως» με ημερομηνία 19/6/1933 διαβάζουμε τη σχετική είδηση:

«Η ενταύθα Ισραηλιτική Κοινότης απέκτησε από των ημερών καινούργια και πολυτελή συναγωγήν, διά την τέλεσιν των θρησκευτικών καθηκόντων των μελών της. Η συναγωγή ανηγέρθη δαπάναις του Σερραίου Ισραηλίτου κ. Ιωσήφ Α. Φαρατζή, μεγάλου ενεργέτου της Ισραηλτικής Κοινότητος. Τα εγκαινία της συναγωγής ετελέσθησαν επισήμως το απόγευμα της παρελθούσης Κυριακής. Προσκληθέντες παρέστησαν ο σεβασμιώτατος μητροπολίτης κ. Κωνσταντίνος, ο νομάρχης κ. Τέντζιος, ο μεραρχεύων κ. Λέλος, ο δήμαρχος κ. Τικοπούλος, ο πρόεδρος των Πρωτοδικών κ. Κουρούπης, ο διοικητής Χωροφυλακής κ. Κολυμπίρης, ο πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου κ. Σκουλίδης, ο κ. Δεσποτόπουλος φροσύναρχος, οι δημοτικοί σύμβουλοι κ. Τενακτής, Αγαπητός, Λουκτσάς, ο διευθυντής του Ταμείου κ. Μεντόμμανης, ο επίτιμος πρόεδρος της Ισραηλτικής Κοινότητος Δράμας, κ. Περαχιά, ο διευθυντής Κομέρσιαλ, ο πρόεδρος του συσσιτίου «Ματαλώθ Λαεβιανήμ» κ. Ρέσαχ, ο κ. Λεβή Μεναχέμ, ο κ. Δανιήλ Φαρατζή, οι κ.κ. Καρμόνα Σαμπεττά, Μπενβενίστες, και αδελφοί Μπενρουμπτή. Οι πλείστοι εξ αυτών είναι επίλεκτα μέλη των ισραηλτικών κοινοτήτων Θεσσαλονίκης και Δράμας».

Η Τελετή

«Την 7.15 απογευματινήν, ευθύς ως αφίχθησαν οι επίσημοι εγένετο η έναρξις της τελετής εντός της συναγωγής υπό του κ. Χαΐμ Καμπελή. Μετά το πέρας της θρησκευτικής τελετής ωμίλησεν ο πρόεδρος της Ισραηλτικής Κοινότητος κ. Σολομών Οβαδιά, όστις αφού ηνχαρίστησε τας παρισταμένας αρχάς ετόνισε ότι οι Ισραηλίται είναι υπερήφανοι διότι τελούν υπό την προστασίαν της Ελληνικής Δημοκρατίας ήτις παρέχει ισχυρίαν δικαιωμάτων και εις την ισραηλτικήν μειονότητα. Εις τον λόγον του

κ. Οβαδία απήντησε ο νομάρχης κ. Τέντζιος ειπών ότι η κυβέρνηση θα εξακολουθήσει εκδηλώνει το ενδιαφέρον της προς το ισραηλινό στοιχείο η συμβολή του οποίου δια την ευημερίαν της χώρας δεν είναι μικρά. Ακολούθως ωμίλησεν ο Σεβ. Μητροπολίτης κ. Κωνσταντίνος πλέξας το εγκώμιον του ισραηλίου ενεργέτου κ. Φαρατζή, η φιλόανθρωπος δράσις του οποίου, είπε, του ήτο γνωστή πριν ή έλθη ενταύθα. Εκ μέρους του κ. Φαρατζή απήντησεν ο κ. Αβραάμ Αβαγιού ευχαριστήσας τους παρισταμένους και το κοινοτικό συμβούλιον διά την τιμήν ήν έκαμεν εις τον κ. Φαρατζήν δώσας εις την συναγωγήν το όνομά του. Τελευταίω δε παρέδωκε τας κλείδας της συναγωγής εις τον πρόεδρον της κοινότητος κ. Οβαδία. Εν τέλει εγένετο δεξίωσις εις τους επισήμους δε προσεφέρθησαν γλυκά και αναψυκτικά».

Οι εκδηλώσεις της Ισραηλιτικής Κοινότητας θα συνεχισθούν σε όλη τη διάρκεια της χρονιάς αυτής. Έτσι την Κυριακή 8 Οκτωβρίου 1933 στα «Διονύσια» η ισραηλινή κοινότητα θα δώσει θεατρική παράσταση με το έργο «Ο θρίαμβος της δικαιοσύνης» και θα διαθέσει τις εισπράξεις για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Η εκδήλωση πετυχαίνει, γράφουν οι εφημερίδες, χάρις και στον δραστήριο πρόεδρο της Ισραηλιτικής κοινότητας Σολομών Οβαδία αλλά και το διευθυντή της ισραηλιτικής σχολής Ζιάκ Εσκεναζή, που κατόρθωσε μέσα σε πολύ λίγο χρονικό διάστημα να διδάξει το έργο «εις τους ερασιτέχνες οίτινες ηδυνήθησαν οπωσδήποτε να παρουσιασθούν ενώπιον των θεατών με απροσδόκητον επιτυχίαν δεδομένου ότι ο κ. Εσκεναζή δεν είχε μόνο να διδάξει το έργο αλλά και να μεταβάλει την προσφορά των ερασιτεχνών την οποίαν εν μέρει και επέτυχεν». Στην παράσταση πήραν μέρος οι Ιακώβ Ρούσσος, Εμμανουήλ Ρούσσος, Αλμπέρτος Γε-

χασκέλ, Αβραάμ Κοέν, Αλμπερ. Μάρκος, Ισαάκ Μπουρλά, Πέρος Σρούμτσα και Αλμέτ Τεβέκ ως και οι δίδες Ρετζίνα Ρούσσου, Ματθίλδη Εσφόρμες και Πάβα Ρούσσου. Εκείνο όμως, γράφει η σεραϊκή εφημερίδα «Αλήθεια» στο φύλλο της της 15ης Οκτωβρίου 1933, που έκαμε εντύπωση εξαιρετική ήταν η ευγένεια και η τάξη της επιτροπής επί της υποδοχής, διότι ουδέποτε παρετηρήθη σε άλλες γιορτές και παραστάσεις τέτοια τακτική και συμπεριφορά. «Την επιτροπή αυτή –γράφει η εφημερίδα– αποτελούσαν οι δεσποινίδες Τζαμίλα Γενή, Πάβα Ρούσσου, Ματθίλδη Εσφόρμες, Αστού Φαές και οι κ.κ. Ναφθαλή Γενή, Αλμπέρ Γενή και Δανές Ιασίν. Αι ως άνω υπό την επίβλεψιν της δίδος Ράσια Ρούσσου, προέδρου της ως άνω Αδελφότητος εδέχοντο εις την είσοδο τους προσερχομένους θεατάς και με παραδειγματικήν τάξιν ετακτοποιούν τας θέσεις ενός εκάστου».

Το Νοέμβριο του 1933 είναι και η εποχή των εκλογών για το νέο διοικητικό συμβούλιο της Ισραηλιτικής Κοινότητας των Σερρών. Οι ισραηλίτες της πόλης μας ψηφίζουν με υποδειγματική ενταξία και λίγο αργότερα καταρτίζεται σε σώμα το Ισραηλιτικό συμβούλιο Σερρών, που το αποτελούν οι εξής: Πρόεδρος Σολ. Οβαδία, Αντιπρόεδρος Μωΐς Ααζάφ, Γεν. Γραμματεύς Αρών Μπάρολ, Ταμίας Ραχαμάν Γενή και σύμβουλοι οι Αεών Γενή, Αβραάμ Χαζάν και Ναφθαλή Γενή.

Το 1933 θα κλείσει για την ισραηλιτική κοινότητα Σερρών με μια μεγάλη χοροεσπερίδα του ισραηλινικού συλλόγου ΕΡΑΖ που δίνεται στις 9 Δεκεμβρίου 1933 στο ζαχαροπλαστείο Κ. Χριστοδούλου και στην οποία συμμετέχουν επίλεκτα μέλη της κοινότητας καθώς και αρκετοί σεραϊοί επίσημοι. Δέκα χρόνια αργότερα θα σημάνει και για τους ισραηλίτες των Σερρών η ώρα του θανάτου.

Στη συνέχεια δίνουμε τον αφανισμό τους, έτσι όπως

Η εβραϊκή συνοικία στα Σέρρας, σημερινή οδός Αθανασίου Αργυρού (φωτογραφία του Θρασύβουλου Παπαστρατή).

αυτός συνέβη το εφιαλτικό εκείνο βράδυ του Μαρτίου στα 1943:

Μπαλάντα θανάτου για τους Εβραίους των Σεργών

Τη Νύχτα της 3ης προς το ξημέρωμα της 4ης Μαρτίου 1943, οι βουλγαρικές αρχές της πόλης των Σεργών θα συνεργήσουν σε ένα άλλο έγκλημα γενοκτονίας κατ' εντολή των πατρónων τους Γερμανών, αυτή τη φορά. Στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν στο να εξαλειφθούν από προσώπου γης οι Εβραίοι, θα τους φορέσουν στην αρχή το γνωστό κίτρινο άστρο στο πέτο και στη συνέχεια θα τους μαζέψουν και θα τους στείλουν στο «άγνωστο».

Λίγο μετά τα μεσάνυχτα της 3ης προς το ξημέρωμα της 4ης Μαρτίου του 1943, σε όλες τις εβραϊκές συνοικίες όλων των περιοχών που είχαν κάτω από την κατοχή τους οι Βούλγαροι, θα ξετυλιχτούν σιγνές φρίκης και πόνου. Στα Σέρρας αυτό το βράδυ είναι ιδιαίτερα παγερό και άγριο. Ένας μανιασμένος βοριάς λυσομανάει στις στέγες των σπιτιών και σαρώνει τους άδειους και παγωμένους δρόμους. Οι Εβραίοι των Σεργών που πιάστηκαν εκείνη τη νύχτα, σύμφωνα με τα επίσημα βουλγαρικά αρχεία, ήταν 476. Σ' αυτούς θα πρέπει να προστεθούν και 19 από τη Ν. Ζίχνη, δηλαδή το σύνολο 495 άτομα ή 116 οικογένειες. Στις 7 Μαρτίου με το τρένο που ήρθε από τη Δράμα, στο οποίο είχαν φορτωθεί και οι Εβραίοι της Καβάλας, έφτασαν στο Σιδηρόκαστρο κι από εκεί με τα πόδια στο Πετρίτσι. Ύστερα «...τραινάκια ντεκαβίλ τους διμεύονταν στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως των Σμιτλί, Ντούμπνιτσα, Γκόρνα και Τζουμαγιά. Μερικές μέρες αργότερα εστάλησαν στο Λομ Λίμνα, στο Δούναβη, όπου φορτώθηκαν σε μαουίνες με κατεύθυνση τη Βιέννη. Κατά πώς έλεγαν οι Βούλγαροι, το θλιβερό τούτο κοπάδι, επρόκειτο να παραδοθεί στους Γερμανούς, στο Λομ Παλάνκα. Φαίνεται όμως μάλλον βέβαιο πως οι μαουίνες δεν έφθασαν ποτέ στον προορισμό τους και αναποδογυρίστηκαν στο Δούναβη. Το γεγονός πάντως είναι ότι κανείς από τους Εβραίους αυτούς δεν γλίτωσε...».

Μαρτυρίες

1. Η περιγραφή της σύλληψης των Εβραίων που ακολουθεί, ανήκει σε έναν αυτόπτη μάρτυρα, τον Σεργαίο Κώστα Τοπούζη:

«...στις δώδεκα και τέταρτο ήρθαν τα βουλγαρικά στρατεύματα και τύλιξαν όλα εκείνα τα στενάδια και τα παραστενάδια και στα πλατάνια από κάτω έβαλαν τρία μυθράλια. Κατά τη μία ακούσαμε τις πρώτες φωνές. Ανεβαίνω λοιπόν πάνω στα κεραμίδια κι από εκεί βλέπω μέσα στο διπλανό εβραϊκό σπίτι να κατεβάζουν την πρώτη οικογένεια κι άκουσα τον Εβραίο να λέει "Αντίο Γουάδε". Κατεβαίνω κάτω και λέω στη μάνα μου: -Μην ανησυχείς, δεν είναι για τους Έλληνες, τους Εβραίους μαζεθούν! Μέχρι τις δύο η ώρα τους είχαν μάσει όλους τους Εβραίους. Έμπαιναν στο σπίτι και έλεγαν: "Πετνά-

σι μινούτ" δηλαδή έχεις δεκαπέντε λεπτά προθεσμία και μάζεψτα στα γρήγορα. Τι θα μπορούσαν να πάρουν οι άνθρωποι μέσα σε δεκαπέντε λεπτά της ώρας; Τα παιδιά τους, το παλτό τους, τα ρούχα τους; Γυμνούς ξεγυμνούς τους πέταγαν έξω... και μέχρι τις δύο η ώρα τους είχαν μάσει όλους τους Εβραίους και σε κάθε σπίτι έβαλαν κι έναν βούλγαρο σκοπό να το φυλάει... Και τους πήραν και τους πήγαν πίσω από του Μαρούλη στο καπνομάγαζο, επάνω στον Αηγιώρη. Τους βάλαν μέσα και τους ζείσαν. Το άλλο πρωί εκεί στη συνοικία οι μάνες μας, οι γυναίκες μας, οι οποίες είχαν ζήσει μ' αυτούς, θες από ανθρωπισμό, θες από λύπη, από συμπόνια, άλλη λίγο ψωμάκι, άλλη λίγο κασεράκι, άλλη δεν ξέρω τι, πήραν το δρόμο με τα καλαθάκια να πάνε να τους τα δώσουν. Πήρα κι εγώ. Όταν φτάσαμε στους μπαξέδες ακριβώς κάτω από το δημόσιο δρόμο, μας σταματάνε οι Βούλγαροι. Απαγορεύεται! Βρε αμάν, βρε ζαμάν, παρακαλάμε έναν βούλγαρο αξιωματικό, ύστερα από δύο ώρες ήρθε μια εντολή να μας αφήσουν μόνο για είκοσι λεπτά να τα δώσουμε... Σε μια αίθουσα μεγάλη μονοκόμματα που έπαιρνε πολύ κόσμο και ήταν ξαπλωμένοι κάτω. Δεν μπορούσαν και να φωνάξουν γιατί τους χτυπούσαν οι Βούλγαροι. Αλλά όταν εμείς φεύγαμε προς τα κάτω, την ίδια ώρα είδαμε και τους βγάζανε όλους γυμνούς και τους πήγαιναν στην πίσω μεριά, άντρες, γυναίκες, παιδιά, όλους γυμνούς... Κλαίγαν, φωνάζανε αλλά ποιος τους έδινε σημασία; Τους πήγαν πίσω γιατί είχαν φέρει από το νοσοκομείο έναν κλίβανο και τους περνούσαν από τον κλίβανο, ενώ ήταν πεντακάθαροι, αλλά στην πραγματικότητα τους ξεγύμνωσαν για να δούνε τι είχαν κρημμένο επάνω τους για να τους το πάρουνε, για πλιάτσικο, κι όπως βόηκανε πολλά δηλαδή, γιατί πολλοί από αυτούς δεν κττάζαν να αρπάξουνε τίποτα ρούχα, αλλά χροσαφικά. Ύστερα από μερικές μέρες τους κατέβασαν από τους μπαξέδες και μέσα από τα Τσερκέζικα τους πήγαν από έναν δρόμο που οδηγούσε στη Γεωργική Σχολή. Εκεί είχαν έρθει τα βαγόνια με τους άλλους από τη Δράμα κι έτσι "Έλποι, λέει, οχτώ, εβραίοι εκατόν οχτώ" τους φόρτωσαν και τους τράβηξαν για τη Γερμανία. Αλλά στη Γερμανία δεν έφτασαν ποτέ...».

2. Μια άλλη μαρτυρία διέσωσε η φιλόλογος καθηγήτρια Μαρία Καραογλάνη, την οποία και δημοσίευσε στο ΓΙΑΤΙ στο τεύχος των Χριστουγέννων του 1999:

«Σάββατο βράδυ, στο σπίτι αγαπημένων συγγενών μας στην παλιά γειτονιά μου, που κάποτε λεγόταν «Εβραϊκά» και σήμερα οδός Αθανασίου Αργυρού. -Πού κάθεστε; -Κοντά στο εβραϊκό! απαντούσαμε, κι εννοούσαμε το 6ο Δημοτικό Σχολείο. Κάποια στιγμή, αναπόφηνκα, η κουβέντα μας γύρισε στα παλιά, μα πολύ παλιά χρόνια, τότε που στη γειτονιά κάθονταν πολλοί Εβραίοι, -έξ ου και το όνομά της- και στον άγριο ξεριζωμό και τον στη συνέχεια χαμό τους. Η Μαρία μας περιέγραφε πως ξαφνικά ένα βράδυ στη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής, γύρω στις δύο, άκουσαν μεγάλη φασαρία που ερχόταν από το δρόμο, φωνές, κλάματα, οδυρμό. Πετά-

Το άλλοτε εβραϊκό σχολείο στη σημερινή οδό Αθανασίου Αργυρού στα Σέρρα, που σήμερα στεγάζει το 6ο και 16ο δημοτικό σχολείο (φωτογραφία του Θρασύβουλου Παπαστρατή).

χτηκαν από τα κρεβάτια τους αλαφιασμένοι και πίσω από τις κατακλειστες πόρτες και τα παντζούρια, που δεν τολμήσαν ν' ανοίξουν από το φόβο του κατακτητή, μπόρεσαν να διακρίνουν μα πιο πολύ να νιώσουν το μεγάλο κακό που γινόταν στους μέχρι πρότινος γείτονές τους. Και θυμήθηκε την Αλλέγκρα, που όταν έπαιζαν και μάλωναν της έλεγε:

– Δεν θα σας πάρουν οι Γερμανοί, θα δείς εσύ!

Κι όταν άρχισε να μαθαίνεται το επικείμενο κακό, είπε η Αλλέγκρα στην Μαρία:

– Είδες Μαρία; Μας παίρνουν οι Γερμανοί, όπως μου έλεγες!

– Έλα Αλλέγκρα, έλα σε μας να σε κρύψουμε!

Μας τα λείει η Μαρία σήμερα, τα θυμάται και κλαίει –μεγάλη γυναίκα πια– ξαναζώντας εκείνες τις πικρές στιγμές, τις γεμάτες φόβο και θάνατο. Μα η Αλλέγκρα δεν μπορούσε να μείνει:

– Θα πάω με τη μαμά μου, είπε, κι έφυγε για να γίνει ίσως καπνός σε κάποιο κρεματόριο. Για να μείνει η ανάμνησή της και να πικραίνει τη Μαρία –τόσα χρόνια από τότε– κι εμάς μαζί, που την ακούμε να μας μιλάει για τη φρίκη και τη θηριωδία των Γερμανών και των Βουλγάρων και του κάθε πολέμου. Και σκεφτόμαστε το «Επί γης Ειρήνη», που μόνο κάθε Χριστούγεννα το θυμόμαστε και το ευχόμαστε...».

Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε πως η συμπεριφορά των Σερραίων απέναντι στους Εβραίους και στο δράμα του αφανισμού τους υπήρξε υποδειγματική. Πολλοί από αυτούς πρότειναν –και μερικοί το κατάφεραν– να διασώσουν με τη μέθοδο του γάμου μερικές από τις κοπέλες των Ισραηλιτών. Άλλοι από αυτούς πρότειναν σε οικογένειες να τις κρύψουν στα υπόγεια των σπιτιών τους αλλά εκείνες αρνήθηκαν. Λίγες μέρες από τη μεταφορά τους προς τη Βουλγαρία οι Βούλγαροι συγκέντρωσαν στο σημερινό Δημοτικό γήπεδο ό,τι είχε απομείνει στα εβραϊκά σπίτια της οδού Αθανασίου Αργυρού και κυρίως έπιπλα και ρουχισμό, τα οποία βάλανε σε δημοπρασία καλώντας τους Σερραίους να πάνε να τα αγοράσουν. Σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής κανένας Σερραίος δεν πήγε στον πλειστηριασμό και κανένας δεν αγόρασε ούτε ιμάτιο ισραηλίτη...

Είναι λυπηρό που δεν υπάρχει κανένα επίσημο αλλά ούτε και ανεπίσημο σερραϊκό τεκμήριο σχετικό με την υπαρ-

ξη Εβραίων στην πόλη πέρα από το γεγονός ότι από τη ναζιστική θηριωδία κατάφεραν να επιζήσουν μονάχα τρεις Εβραίοι, από τους οποίους ο πλέον αγαπητός στους Σερραίους υπήρξε ο Αλμπέρτο-Ρουπέν Πριζναλς, που διασώθηκε ως αντάρτης στα ελεύθερα βουνά και του οποίου η θυγατέρα Ματθίλδη διατηρεί φαρμακείο απέναντι από το ΙΚΑ. Ένα από τα τελευταία τεκμήρια υπήρξε και το γεγονός ότι ανάμεσα στους αποφοιτήσαντες από την τελευταία τάξη του γυμνασίου Σερρών τον Ιούνιο του 1940 συγκαταλέγονταν και οι Ελληνοεβραίοι Δανίδ Γκατένιο και Μιμίκια Σιμαντώβ. Λίγο αργότερα οι Βούλγαροι έσπευσαν να εξαφανίσουν κάθε τι που θα θύμιζε την ύπαρξη της άλλοτε ανθούσας ισραηλitis κοινότητας. Είναι λυπηρό το γεγονός ότι δεν εκδόθηκε καμιά εβραϊκή εφημερίδα στη πόλη για να έχουμε μια κάποια εικόνα σχετικά με την ύπαρξη και τη δράση της εν λόγω κοινότητας. Ό,τι στοιχείο λοιπόν καταφέραμε να συγκεντρώσουμε το κάναμε με πολύ κόπο και ψάξιμο και αποτελεί το δικό μας προσωπικό μνημόσυνο στη μνήμη της μικρής Αλλέγκρας που έφυγε ξαφνικά εκείνο το βράδυ της 3ης προς το ξημέρωμα της 4ης Ματίου από τη γειτονιά της, σα φύλλο φθινοπωρινό που το παρέσυρε ο μανιασμένος άνεμος του μίσους...

* Ο Θρασύβουλος Παπαστρατής γράφει πως στην πόλη των Σερρών αναδείχθηκαν σπουδαίοι ραβίνοι, όπως ο Σολομών Hironi, του Κέδρου του Λιβάνου, ο Σολομών Κοέν, καθώς και η οικογένεια Μιράντα, πολλά μέλη της οποίας αναδείχθηκαν σε σημαίνοντες θρησκευτικούς ηγέτες σημειώνοντας ακόμη, ότι τη θέση πως η εβραϊκή κοινότητα Σερρών ήταν πνευματικά ανεπτυγμένη ενισχύει και το γεγονός της ύπαρξης σ' αυτήν μυστικιστικής και καβαλιστικής παράδοσης.

[Το άρθρο και οι φωτογραφίες είναι από το περιοδικό **Γιατί** των Σερρών, του οποίου ο κ. Β. Τζανακάρης είναι εκδότης. Άρθρο για την Εβραϊκή Κοινότητα Σερρών δημοσιεύτηκε στο περιοδικό **Μετά** (Μάρτιος 2000), από τον κ. Κ. Πασχάλη. Μελέτη για το ίδιο θέμα έχει εκπονήσει ο αείμνηστος ιστοριοδίφης των Σερρών Ν. Νικολάου. Η μελέτη αυτή βρίσκεται στο αρχείο της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας Ιστορίας των Σερρών. –Άλλα στοιχεία για την Ισραηλitis Κοινότητα Σερρών έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας και στα τεύχη 481/σελ. 8, 63, 82, 95/26, 152/13 και 155/26].

ΨΗΦΙΣΜΑ

Ο Δήμαρχος Σερρών και το Δημοτικό Συμβούλιο Σερρών παραδίδουν, με αυτό το ψήφισμα, στην παγκόσμια και αιώνια μνήμη, την άδικη και απάνθρωπη εξόντωση, από τα φασιστικά Βουλγαρικά στρατεύματα κατοχής, στις 3-4 Μαρτίου του 1943, της ακμαίας κοινότητας των Εβραϊκής καταγωγής Σερραίων.

Είθε, στη Νέα Χιλιετία, η πόλη των Σερρών, που το ολοκαύτωμα της από αλλοφύλους το 1913 συμπληρώθηκε με τη γενοκτονία, της Σερραϊκής Εβραϊκής κοινότητας, να μη ξαναζητήσει ώρες θλίψεως, οδύνης και δοκιμασίας.

Ο Δήμαρχος Σερρών και το Δημοτικό Συμβούλιο αναγνωρίζουν την 4η Μαρτίου κάθε ενιαίου ως ημέρα μνήμης του ολοκαυτώματος των Σερραίων Εβραϊκής καταγωγής από τα φασιστικά στρατεύματα κατοχής την 4η Μαρτίου του 1943.

Ο Δήμαρχος Σερρών

Το Δημοτικό Συμβούλιο

[Signature]
ΣΕΡΡΕΣ 22 ΜΑΡΤΙΟΥ 2000

Ο ΔΗΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ τίμησε τη μνήμη των Εβραίων της πόλης

Το ψήφισμα του Δήμου Σερρών

Στις 4 Μαρτίου 1943 οι 476 Εβραίοι των Σερρών συνελήφθησαν από τα Βουλγαρικά στρατεύματα Κατοχής κι εκτοπίστηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Μόνο 3 επέζησαν του Ολοκαυτώματος.

Στις 4 και 5 Μαρτίου 2000, 57 χρόνια μετά, ο Δήμος Σερρών, με μία σειρά εκδηλώσεων απότισης φόρου τιμής έδειξε ότι η πόλη δεν ξέχασε την ιστορία της αφανισμένης εβραϊκής Κοινότητας.

Το πρόγραμμα, που διοργανώθηκε με τη συνεργασία του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, περιελάμβανε εκδήλωση στο θέατρο ΔΗΠΕΘΕ της πόλης. Στο χαιρετισμό του ο Δήμαρχος κ. Ζήσης Μητλιάγκας αναφέρθηκε στη συμβολή των Εβραίων στην ανάπτυξη της πόλης, στην τραγωδία του Ολοκαυτώματος και στην ανάγκη διατήρησης της μνήμης. Ακολούθησε η ομιλία του συγγραφέα κ. Ντίνου Χριστιανόπουλου με θέμα την «Πνευματική ζωή των Σερραίων Εβραίων» και η ομιλία του προέδρου του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Μωϋσή Κωνσταντίνου με θέμα «Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων των Σερρών».

Το Δημοτικό Συμβούλιο Σερρών με Ψήφισμά του όρισε την 4η Μαρτίου ως Ημέρα Μνήμης της Εβραϊκής Κοινότητας Σερρών.

Η αναμνηστική πλάκα που αναρτήθηκε στο πρώην εβραϊκό σχολείο των Σερρών

Εξωτερική άποψη της
Συναγωγής Πάτρας
(1979). Σήμερα δεν
υπάρχει πια.

Η άγνωστη εβραϊκή κοινότητα της Πάτρας από τα τέλη του 15ου αιώνα

Της κας Β. ΚΡΟΥΣΤΑΛΗ

Δεκαετία του '30 στην οδό Βίλλερμιν (σημερινή Γκότση). Κάθε Σάββατο πρωί, όταν γύριζε με την οικογένειά της από τη συναγωγή, η Εσθήρ, φώναζε τη μικρή της γειτόνισσα, που ήταν Χριστιανή, να της ανάψει τη φωτιά για να βράσει το γάλα για τα παιδιά της Λάζαρο, Σουλαμίθ, Αννα και Μωϋσή. Πιστή στο "γράμμα" του Μωσαϊκού Νόμου, την ημέρα του Σαββάτου δεν επέτρεπε στον εαυτό της να κάνει ούτε την πιο απλή δουλειά, παρότι δεν είχε ξήσει ποτέ της στην Ιουδαία. Όλη η οικογένεια όμως ζούσε με το όνειρο μια μέρα να πάει στη "Γη της Επαγγελίας". Ο άντρας της Εσθήρ, ο Ισαάκ είχε κατάστημα λευκών ειδών στη Ρήγα Φεραίου. Η οικογένεια Μάτσα ήταν από τους Εβραίους της Πάτρας που γλίτωσαν από το Ολοκαύτωμα, όπως επίσης από εκείνους που τελικά εγκατέλειψαν την πόλη, όπως σταδιακά σχεδόν όλοι οι ομόθρησκοί τους. Άγνωστο αν τελικά κατάφεραν να αντικρύσουν την Ιερουσαλήμ.

Μνήμη από τους Εβραιομαχαλάδες

Ενδεικτικό και σαφές το τοπωνύμιο "Εβραιομνήματα", έχει συνηθίσει τους Πατρινούς να το ακούν και να το προσφέρουν χωρίς να ενδιαφέρονται για την προέλευσή του και πολύ περισσότερο για τη θρησκευτική κοινότητα στην οποία, ετυμολογικά, παραπέμπει. Η διατήρησή του όμως ως τις μέ-

ρες μας αποδεικνύει ότι στην Πάτρα άλλοτε υπήρχαν εβραιομαχαλάδες. Οι κάτοικοί τους συνυπήρχαν και είχαν φιλικές σχέσεις με τους ορθόδοξους Πατρινούς. Συγχρόνως συμμετείχαν στην οικονομική ζωή της πόλης, δραστηριοποιούμενοι με επιτυχία στο εμπόριο, κατά κύριο λόγο.

Στην τοποθεσία εκείνη υπήρχε το εβραϊκό νε-

κροταφείο, ενώ στην περιοχή της σημερινής Λροής ο **Εβραιομαχαλάς ή Τσιφούτ Μαχαλάς**. Η αρχαιολόγος Αφέντρα Μουτζάλη (σε παλαιότερη εισήγησή της για την εβραϊκή κοινότητα των Πατρών στο Α' ιστορικό συμπόσιο της Εταιρείας Μελέτης του Ελληνικού Εβραϊσμού) επισημαίνει ότι στη βυζαντινή περίοδο και σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας συναντούμε Εβραίους στη συνοικία **Βλατερό**, όπου πιθανολογείται η ύπαρξη εργαστηρίων κατασκευής μεταξωτών και λινών υφασμάτων, όπως επίσης στη συνοικία της **Παναγίας Αλεξιάτισσας ή Κανδριάνικα**, ονομασία που πιθανόν οφείλεται στους "κανδρέδες" (μεταξουργείο). Τα καταστήματα των Εβραίων βρίσκονταν στο **Τσβδί**, στην παραλιακή συνοικία ανάμεσα στον Άγιο Ανδρέα και στη σημερινή Γούναρη. Σύμφωνα με τον ιστορικό Στέφανο Θωμόπουλο, πολλοί από τους Εβραίους που εκδιώχθηκαν από την Ισπανία, στα τέλη του 15ου αιώνα, κατέφυγαν σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεταξύ των οποίων και η Πάτρα, όπου αναδείχθηκαν σε δυναμική κοινότητα, με εμπορική κυρίως παρουσία, ενώ αρκετά από τα μέλη της ήταν τεχνίτες. Λέγεται μάλιστα ότι στα τέλη του 16ου αιώνα στην Πάτρα υπήρχαν τέσσερις εβραϊκές συναγωγές, ενώ οι ραββίνοι της πόλης ήταν ονομαστοί για την μόρφωσή τους, εξ ου και το "**Ραμπανέ Πατράς**" (Ραββίνοι Πατρών), η κοινότητα έφτασε στο απόγειό της τον 17ο αιώνα, για να αρχίσει, προς τα τέλη του, η παρακμή της (λόγω του Ενετοτουρκικού πολέμου), οπότε οι περισσότεροι Εβραίοι μετέβησαν στη Θεσσαλονίκη. Με την ανάκτηση της Πελοποννήσου από τους Τούρκους το 1715, πολλοί Εβραίοι εγκαταστάθηκαν στην Πάτρα. Η επιδημία πανώλης όμως, που ξέσπασε το 1756, θέρισε τους περισσότερους. Ο Πουκεβίλ αναφέρει ότι στο ταξίδι του στην Πάτρα 1798-99 συνάντησε πολλούς Εβραίους, οι οποίοι εξασκούσαν το επάγγελμα του μεσίτη και του διερμηνέα.

Στα πρώτα κιόλας χρόνια της Επανάστασης του 1821, η παλιά ισραηλιτική κοινότητα οδηγήθηκε σχεδόν στην καταστροφή. Στα τέλη του 19ου αιώνα όμως, μια μικρή ομάδα Εβραίων εγκαταστάθηκε εκ νέου στην Πάτρα. Οι περισσότεροι από αυτούς προέρχονταν από την Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο, την Πρέβεζα και την Αρτα.

Όπως αναφέρει η Αφέντρα Μουτζάλη στην εισήγησή της, τον 20 αιώνα η ισραηλιτική κοινότητα της πόλης ανασυγκροτήθηκε με πρόεδρο το Ζαχαρία Βιτάλ. Σύμφωνα με την ίδια, στην απογραφή του 1928 κατεγράφησαν 161 Εβραίοι, ενώ **παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι εβραϊκές κοινότητες Πατρών και Αγρινίου είχαν 265 μέλη**. Η κ. Μουτζάλη αναφέρει, επίσης, ότι κατά τη γερμανική

κατοχή, οι Εβραίοι κατέφυγαν στο βουνό για να γλιτώσουν, ενώ όσοι έμειναν στην πόλη αναγκάστηκαν να πάρουν ελληνικά ονόματα για να σωθούν. Από τη γερμανική θηριωδία επέζησαν τελικώς 152 άτομα.

Η διατήρηση της Συναγωγής

Η αυτή εμπειρική αναζήτηση της ύπαρξης εβραϊκού στοιχείου στη σημερινή Πάτρα προέκυψε τυχαία, ως αποτέλεσμα της έρευνας του ρεπορτάζ για τις θρησκευτικές κοινότητες που εξακολουθούν να υπάρχουν στην πόλη μας. Φτάσαμε ως το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος στην Αθήνα, όπου πληροφορηθήκαμε ότι εκεί έχει μεταφερθεί αυτόσυιο και διατηρείται το εσωτερικό της **συναγωγής των Εβραίων**. Κτίστηκε το 1921 στην οδό Παντανάσσης 34, όπου ιδρύθηκε και εβραϊκό σχολείο. Η συναγωγή κλείστηκε και σφραγίστηκε από τους Ναζί. Ελάχιστα Εβραίοι επέστρεψαν στο τέλος του πολέμου την κράτησαν σε λειτουργία ως το 1979, οπότε διαλύθηκε και τυπικά. Τότε ελήφθη και η απόφαση να γκρεμιστεί η συναγωγή. Η επίπλωση και τα εξαρτήματά της περιήλθαν στο Εβραϊκό Μουσείο, και το εσωτερικό της ανασυστάθηκε και βρίσκεται σήμερα στο χώρο αυτό.

[**Ημέρα Πατρών, 9/3/2000**—Στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα Πατρών έχουν δημοσιευθεί στα φύλλα 22/σελ. 3, 43/5, 49/13, 63, 68/45, 117/15, 142/18 και 150/3 του περιοδικού μας].

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hkkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.hellasnet.gr/jews/kis.html>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Σημιοτύπο από τη σύσταση του «Ιδρύματος Διαθρησκειακών και Διαπολιτισμικών Ερευνών και Διαλόγων», Γενεύη, 3 Μαΐου 1999. Από δεξιά: ο Μητροπολίτης Γέρων Εφέσου κ. Χρυσόστομος, ο Ιορδανός πρίγκηπας El-Hassan Bin Talal (αντιπρόεδρος), ο Καρδινάλιος Joseph Ratzinger, ο Μέγας Ραβίνος René Samuel Sirat (γραμματέας), ο Μητροπολίτης Ελβετίας κ. Δασασκηνός (πρόεδρος), ο πρίγκηπας Sadraddin Agaklian, ο κ. Neil Bush, ο κ. Jamal Daniel (ταμίας) και ο καθηγητής Oliver Fatjo (φωτ.: C.R. Μαρία Καρακόζη).

Ορθοδοξία, Ιουδαϊσμός και Ισλάμ

Συνέχεια από την σελ. 2

συνεργασίας των δυο θρησκειών για την εκτόνωση των αιματηρών συγκρούσεων: «Διανύομεν περίοδον της ιστορίας μεταβατικήν και συγχρόνως κρίσιμον. Αντιπαράθεσις και διασπάσεις, συγκρούσεις εφ' όλων των επιπέδων και ποικίλοι εγωκεντρισμοί συνθέτουν την εικόνα της συγχρόνου πραγματικότητας... Αι θρησκείαι, λόγω θέσεως και λόγω επιρροής δυνάμει πράγματι, αξιοποιούσαι τα εν κόσμω αποθέματα του αγαθού, να συνδράμουν προς εξεύρεσιν λύσεων εις τα δυσχερή προβλήματα των καιρών ημών...».

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ διαπιστώσεις από την εμπειρία των δύο διαθρησκειακών διαλόγων της Ορθοδοξίας με τον Ιουδαϊσμό και με το Ισλάμ συγκλίνουν προς το συμπέρασμα ότι οι θρησκείες οφείλουν αφ' ενός μεν να αξιοποιήσουν τα θετικά στοιχεία των ιδιαίτερων παραδόσεών τους για την προώθηση πνεύματος συνεργασίας και αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των πιστών τους, αφ' ετέρου δε να συντονίσουν τις προσπάθειές τους για να προστατεύσουν τον σύγχρονο άνθρωπο από την καταχρηστική εκμετάλλευσή της θρησκείας για την εξυπηρέτηση εθνικιστικών, πολιτικών ή άλλων συμφερόντων, τα οποία είναι άσχετα και συνήθως αντίθετα προς τους πνευματικούς σκοπούς της Παιδείας.

Προτάσεις

Υπό την έννοια αυτή δεν θεωρώ περιττή την αναφορά στις επτά βασικές προτάσεις μου για την ουσιαστική συμβολή των θρησκειών στο σύγχρονο οικουμενικό διάλογο για την προστασία της ειρήνης, της κοινωνικής δικαιοσύνης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όχι μόνο στις σχέσεις των λαών, αλλά και στη συνύπαρξη των πιστών όλων των θρησκειών στη σύγχρονη πλουραλιστική τοπική κοινωνία. Στους διαθρησκειακούς διαλόγους υπήρξε απόλυτη συμφωνία ότι μπορούμε να διακηρύξουμε από κοινού:

- **Πρώτον**, ότι οι θρησκείες μας δεν είναι πρόθυμες να διαταράξουν τη θεία ειρήνη του ουρανού για να υπηρετήσουν την απαράδεκτη πολεμική υστερία των αρχόντων της γης.
- **Δεύτερον**, ότι οι θρησκείες μας δεν είναι πρόθυμες να παραθεωρήσουν τη διδασκαλία τους για την ενότητα του ανθρωπίνου γένους και να υπηρετήσουν τις νεότερες ιδεολογίες της διασπάσεως και των κοινωνικών συγκρούσεων.
- **Τρίτον**, ότι οι θρησκείες μας δεν είναι πρόθυμες να υποκαταστήσουν την αξίωση της διδασκαλίας τους για ειρήνη και δικαιοσύνη στον κόσμο με την αξίωση της νεότερης ιδεολογίας για «πόλεμο πάντων εναντίον πάντων».
- **Τέταρτον**, ότι οι θρησκείες μας είναι πρόθυμες να θεραπεύσουν μέσα από το διαθρησκειακό διάλογο τις πληγές του ιστορικού παρελθόντος για να υπηρετήσουν από κοινού με μεγαλύτερη συνέπεια και υπευθυνότητα τον αδύναμο και ταλαιπωρημένο άνθρωπο της εποχής μας.
- **Πέμπτον**, ότι οι θρησκείες μας είναι πρόθυμες να συμβάλουν από κοινού για την προβολή των αρχών του αμοιβαίου σεβασμού και της ειλικρινούς κατανόησης, ώστε να εκλείψουν σταδιακά τα νοσηρά φαινόμενα του τυφλού φανατισμού και της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας.
- **Έκτον**, ότι οι θρησκείες μας είναι πρόθυμες να συνεργασθούν στον σύγχρονο οικουμενικό διάλογο για την υπεράσπιση της ειρήνης, της κοινωνικής δικαιοσύνης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των λαών, ανεξάρτητα από τις οποιεσδήποτε θρησκευτικές, εθνικές, φυλετικές, κοινωνικές ή άλλες διακρίσεις.
- **Έβδομον**, ότι οι θρησκείες μας είναι πρόθυμες να υποστηρίξουν τόσο τις κυβερνήσεις των λαών τους, όσο και τους διεθνείς Οργανισμούς για την πληρέστερη συνειδητοποίηση των θεμελιωδών αυτών αρχών και της ειρηνικής συνύπαρξης των λαών.

[Από την Καθημερινή, 23 Μαΐου 1999]

Βιβλίο

ΑΛΜΠΕΡΤΟΥ ΝΑΡ: Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός
(Εκδόσεις Νεφέλη, 1999, σελ. 185).

Η Θεσσαλονίκη ευτυχεί ακόμη μια φορά ως τόπος εκτύλιξης αφηγήσεων, στις οποίες ενυπάρχει διαρκώς με τους χώρους και τους ανθρώπους της, με τις μνήμες της, το πολιτισμικό παρελθόν της και μ' ό,τι διασώζεται ακόμη. Ο **Αλμπέρτος Ναρ**, γέννημα θρόμμα της πόλης και μέλος της εβραϊκής κοινότητάς της, στην ιστορία της οποίας, στη λαογραφία και στην τραγωδία της, αφιέρωσε και αφιερώνει το ερευνητικό του έργο, μετά την πρώτη συλλογή διηγημάτων του, την «**Σε αναζήτηση ύφους**» (α' έκδοση Τραμάρια 1991, β' έκδοση επηυξημένη Νεφέλη 1997), εξέδωσε τη δεύτερη, με τον τίτλο «**Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός**». Η εβραϊκή καταγωγή του άλλωστε, καθορίζει το περιεχόμενο και την οπτική των αφηγημάτων της πρώτης ενότητας, σύμφωνα με τον δικό του διαχωρισμό, της συλλογής. Το διήγημα «**Η βερόνη αιωρείται στο χρόνο**», μια μείξη φανταστικού και πραγματικού, με έντονα σουρεαλιστικά στοιχεία, μας εισάγει στην ατμόσφαιρα και τον τόπο των «μυθοπλασιών». Η αφήγηση περιέρχεται στον χώρο και τον χρόνο της Θεσσαλονίκης, διασχίζει και διαπλέκει το παρελθόν με το παρόν, ανασπλάθει τις γειτονιές, τη φτώχεια, εικόνες ζωής, τόπους της πόλης, αναφέρεται υπαινικτικά ή κυριολεκτικά σε σημαντικά γεγονότα της, από τον Μάη του '36 ως τον ξεριζωμό και την απαρχή του

Ολοκαυτώματος των Εβραίων της. Οι μνήμες και η εκδίπλωσή τους με ιδιαίτερες αφηγηματικές τεχνικές, χαρακτηρίζουν τρία ακόμη διηγήματα της ενότητας, τα «**Μπροστά σε μια παλιά φωτογραφία**», «**Ανεξόφλητο χρέος**» και αυτό που δίνει και τον τίτλο στη συλλογή του, «**Σαλονικάι δηλαδή Σαλονικιός**», όπως ο ήρωάς του, Τζάκο Σουλέμα, αλλά και ο ίδιος, ο συγγραφέας. Ο αφηγητής με την καταγραφή των βιωμάτων και των διηγήσεων των γονέων του και των οικείων τους, με τις αναμνήσεις της παιδικής του ηλικίας και τη σταδιακή πρόσληψη της εβραϊκής ιδιαιτερότητας και του φορτίου της, με την αναζήτηση μαζί με έναν ξενιτεμένο, των τόπων των νεανικών του χρόνων και της ζωής του, ανασπλάθει έναν ολόκληρο κόσμο και τις ατομικές ή συλλογικές διαδρομές του στη μικροϊστορία της καθημερινότητας αλλά και στην ιστορία των μεγάλων γεγονότων, θύμα της οποίας υπήρξε τελικά. Ο Ναρ με τις αφηγήσεις του αποδίδει τον Εβραίο στην πραγματική του διάσταση, ανατρέποντας με απλό και φυσικό τρόπο όλα τα στερεότυπα και τις κατασκευές γύρω απ' αυτόν. Φυσικά και είναι διάχυτο στα διηγήματα το Ολοκαύτωμα, το μεγάλο τραύμα και ρήγμα στη ζωή και την πορεία των Εβραίων, όχι μόνο της Θεσσαλονίκης αλλά και όλου του κόσμου. Όλα σχεδόν τα πρόσωπά τους, οι γονείς του αφηγητή, οι φίλοι, οι γείτονες, είναι επιζώντες των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Όμως σπανίζουν οι περιγραφές από 'κει, υπάρχουν μόνο τα τραγικά σημάδια τους, οι αριθμοί στα χέρια, οι απόντες, η καταστροφή μιας κοινότητας ανθρώπων και πολιτισμού. Ο συγγραφέας σαν να πιστεύει ακόμη ότι αυτό που συνέβη δεν μπορεί να ειπωθεί και α-

φήνει τη φρίκη και την τραγωδία να κυκλοφορούν στις αρτηρίες των αφηγήσεών του υπόγεια και σε χαμηλούς τόνους και γι' αυτό περισσότερο έντονες, εκκωφαντικές και υποβλητικές. Μια σχέση φίλιας και αμοιβαίου σεβασμού ανάμεσα στον ποιητή Γ. Θ. Βαφόπουλο και έναν επιζώντα των στρατοπέδων, ζωγτανεύει στο διήγημα «**Ο ποιητής Γ. Θ. Βαφόπουλος και ο οδηγός ταξί Σολομών Ρούσσο**», με αφορμή μια παράσταση του δράματος του ποιητή, «**Εσθήρ**» και τα αισθήματα που συνεγείρει. Η πρώτη ενότητα, κλείνει μ' ένα μικρό κείμενο, το «**Κατά συνθήκη**», όπου και ο συγγραφέας, σχολιάζει με τον λιτό του λόγο την ενσωμάτωση και τη συντολή της «εβραϊκότητας», στη διαδοχή των γενεών. Δύο μόνο διηγήματα αποτελούν το δεύτερο μέρος της συλλογής, τον «**Στραντιώτη Χουσεΐν Μεχμέτ**» και το «**Επιστροφή 1974**» και όπως δείχνουν και οι τίτλοι τους, αντλούν τη θεματική τους από τις εμπειρίες της στρατιωτικής θητείας. Το «**Στραντιώτη Χουσεΐν Μεχμέτ**», είναι ένα αρμονικά δομημένο διήγημα, με καλοζυγισμένη ανάπτυξη και συγκροτημένη πλοκή και υπαινικτικά αλλά και προφανή νοήματα για τον Άλλο και την Ετερότητα. Μεσούσης της δικτατορίας στον στρατό ένας μουσουλμάνος στρατιώτης ενσωματώνεται στον «κορμό» της μονάδας του, λόγω των ικανοτήτων του ως τερματοφύλακας. Η αντίληψη όμως του αξιωματικού της ηττημένης ποδοσφαιρικά αντίπαλης μονάδας, αλλά και η μειονοτική του ιδιότητα, επιτάσσουν τη μετάθεσή του. Στα διηγήματα του τρίτου μέρους, ο συγγραφέας-αφηγητής ξαναβλέπει απ' την ηλικία της ωριμότητάς του πια, σκηνές, εικόνες, καταστάσεις, φίλους, παρέες απ' τη διαδρομή του στη ζωή και τον χρόνο.

σχολιάζει με σαρκασμό την ενσωμάτωσή του στο «κατεστημένο» και την προϋόσα φθορά του και αντιπαράθετε την τριφυρή νοσταλγία των χρόνων της νεότητας. Είναι στο «**Δραπέτης από τότε**», που περιγράφει τις πρώτες απόπειρες απόδρασής του απ' τον κόσμο του σπιτιού, στον έξω κόσμο, στο «**Κονσομισιόν και ρεμπέτικα**» τη μύηση στον κόσμο της νύχτας, των γυναικών της, αλλά και στα ρεμπέτικα. Στο πολύ πιο σύνθετο «**Σπόρτιγκ-Σπόρτιγκ!**» με εξαιρετικό τρόπο διαπλέκει την ανάμνηση ενός αγώνα μπάσκετ στην Θεσσαλονίκη μεταξύ του Σπόρτιγκ και του Ηρακλή με τη ζωή και τα γυρίσματα της, του φίλου του Ρούλη Καπούλια, στο «**Καλή ανάρρωση**» με χιούμορ και ειρωνεία, ιστορεί τη διαμονή του στο νοσοκομείο για μια επέμβαση, στο «**Το Poker game αργεί αζόμη**» με αφορμή την προβολή απ' την τηλεόραση μιας ταινίας με τον Στιβ Μακ Κουήν στον ρόλο ενός χαρτοπαίκτη, ανασυνθέτει τη φοιτητική του παρεα, θυμάται αυτούς που έφτυαν, ξαναβρίσκει τα χαμένα κομμάτια της νιότης. Στο «**Συμπαθέστατο πρωτόλειο**», ένας καθιερωμένος πια συγγραφέας, περιλαμβάνει στο νέο του βιβλίο την πρώτη συγγραφική του απόπειρα, αφήνοντας όμως και πάλι ανεκπλήρωτη την ερωτική επιθυμία του για τη νεαρή κοπέλα τότε και γυναίκα ώριμη τώρα, που ήταν η πηγή της έμπνευσής του, και τέλος στο «**Ο Αιδινιόν μένει πάντα εδώ**», ανασπλάθει τους κώδικες της εφηβείας για τα ερωτικά σκιρτήματα, την αγάπη για το ποδόσφαιρο και αποτίει φόρο τιμής στον ποδοσφαιριστή Αιδινιόν.

Ο Αλμπέρτος Ναρ με τη συλλογή του, τους αφηγηματικούς του τρόπους, την απλή και ατέρυχη γραφή του, οικοδομεί το δικό του σύμπαν,

στοιχεία του οποίου είναι η εβραϊκότητα, κι ότι αυτή σημαίνει, η Σαλονίκη, με τους ανθρώπους της, τους τόπους της και τη θάλασσα της, και η νοσταλγία της ατιμώσαστης των νεανικών του χρόνων.

Κώστας Καρακωτιάς
[Αντ' 12/3/2000]

* ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ ΜΗΤΡΟ-ΠΟΥΛΟΥ: Τις Κυριακές το σπίτι μύριζε κανέλα (Αθήνα: Εκδόσεις Αγκυρα, 2000).

Την παιδική της ηλικία, σε μία περιοχή των Αθηνών, την Φωκίωνος Νέγρη, διηγείται η συγγραφέας με βάση την οικογένεια Εβραίων φίλων, που έκρυβε ο πατέρας της κατά την κατοχή. Η συγγραφέας και τα δύο αδέρφια της θεωρούσαν τα εβραϊκόπουλα σαν μέλη της δικής τους οικογένειας, το σπίτι του ενός ήταν σπίτι και των άλλων, η ζωή τους ήταν πλήρως συννυμμένη. Μέσα από την καταγραφή της συγγραφείας περνάει τα μεγάλα γεγονότα που σημάδεψαν την Ελλάδα από το 1940 και πέρα.

Το κύριο χαρακτηριστικό του βιβλίου της Κ. Μητροπούλου είναι ότι δεν περιέχει κάποια αναφορά σε φιλική εβραϊκή οικογένεια, όπως συμβαίνει σε μυθιστορήματα ή διηγήματα. Στο «Τις Κυριακές το σπίτι μύριζε κανέλα» η εβραϊκή οικογένεια είναι πρωταγωνιστική, παρούσα έμμεσα ή άμεσα. Το κάθε μέλος των δύο οικογενειών, της χριστιανικής και της εβραϊκής, ήταν σαν να ανήκε και στην άλλη. Τα λόγια του χριστιανικού πατέρα είναι συμβολικά «Ατόνη θα υποδεχούμε το Χριστό που αναστήθηκε μαζί με το γένος των Ελλήνων Χριστιανών και Εβραίων που έχουν ενώσει την ψυχή και το αίμα τους σ' αυτή τη φοβερή δοκιμασία ενός άδικου πολέμου που μας είχε χωρίσει για πάντα».

Η κ. Μητροπούλου είναι η βραβευμένη συγγραφέας

που έχει γράψει 21 μυθιστορήματα, 12 συλλογές με διηγήματα, 3 νομικές, 8 θεατρικά έργα κ.ά. Πολλά απ' αυτά έχουν μεταφραστεί σε ξένες γλώσσες ή έχουν μελοποιηθεί από γνωστούς συνθέτες. Το «Τις Κυριακές το σπίτι μύριζε κανέλα», το τελευταίο μυθιστόρημα που δημοσίευσε φτάνει μέχρι σήμερα, το 2000. Όπως η Μητροπούλου γράφει: «Η Αννέτα (η εβραία παιδική φίλη) έφυγε από τη ζωή ένα πρωινό του 1999 χωρίς να προφτάσει να μάθει πως το βιβλίο για την ίδια και τους δικούς της που έγραφα με πάθος τους τελευταίους μήνες, είχε τελειώσει».

Το βιβλίο –γεμάτο αναμνήσεις, συναισθήματα, μνημεία– αξίζει να διαβαστεί από κάθε Εβραίο για να θυμηθεί κι από κάθε Χριστιανό για να προβληματιστεί. Είναι ένα βιβλίο που αποτελεί τίτλο τιμής για τη συγγραφέα και τους αναγνώστες της.

* ΡΟΖΙΝΑΣ ΞΥΣΣΕΡ – ΠΑΡΔΟ: 548 Ημέρες–Με άλλο όνομα (Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 1999).

Την προσωπική της ιστορία–περιπέτεια κατά την Κατοχή περιγράφει η συγγραφέας, η οποία έζησε με το ψευδώνυμο Ρούλα Καρακώτσου όταν κρυβόταν για να γλιτώσει από τον γερμανικό διωγμό. Η ιστορία αυτή είναι γραμμένη με μορφή ημερολογίου, σε ένα τετράδιο, με αρχική ημερομηνία καταγραφής την Τρίτη 24 Απριλίου 1943. Το κείμενο διατηρεί όλη την αγνότητα, τη φυσικότητα, την ομορφιά του πρωτόλειου, ακόμα και τα ορθογραφικά λάθη του τότε μικρού κοριτσιού. Για τη διευκόλυνση των αναγνωστών και κυρίως εκείνων των νεότερων γενιών η συγγραφέας έχει συμπληρώσει τα απαραίτητα ιστορικά κλπ. στοιχεία.

Βάζοντας την καρδιά της

στο χαρτί, η Ρ. Ασσέρ-Πάρδο γράφει στον πρόλογό της: «Είχαμε διαφύγει το θάνατο και τη φωτιά των χρεματορρίων που καταβρόχθισαν, από την Ελλάδα μόνο, 13.000 παιδιά εβραϊκόπουλα. Όμως και μόνο η σκέψη ότι μπορούσαμε να ήμασταν ανάμεσά τους μας κατατρεχει τις μέρες και μας κάνει εφιαλτικές τις νύχτες».

Όταν μας βρίζουν «έπρεπε κι εσάς να έχουν κάνει σαπουνί» είναι το αλάτι σε μια ανοιχτή πληγή.

Για πολλά χρόνια ντρεπόμασταν να αναγνωρίσουμε και να ομολογήσουμε πως εμείς που κρυφθήκαμε υποφέραμε, τι κι αν δεν φτάσαμε ως το θάνατο».

Βιβλίο εντιμότητας και μνήμης.

Κυκλοφορούν:

* ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΣΤΕΝΟΥ: Ισραήλ–Η γένεση ενός έθνους (Αθήνα, 2000).

Παρουσίαση των πρώτων κύριων μορφών της ιστορίας του Ισραήλ από τον Αβραάμ, τον Μωϋσή, τον Σαούλ και τον Δαβίδ.

* Ο Ελληνικός Εβραϊσμός. Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου που έγινε στις 3-4 Απριλίου 1998, με πρωτοβουλία της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

* ΡΙΚΑΣ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ: Εβραίοι Ταξιδιώτες του Μεσαίωνα (Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη, 2000). Ταξιδιωτικές αφηγήσεις δύο Εβραίων του 12ου αιώνα, του Βενιαμίν από την Τουδέλα και του Πεταχιά από τη Ρατισβόν.

* La Biblioteca della Comunità Ebraica di Verona–Il Fondo Ebraico (Verona: Biblioteca Civica di Verona, 1999).

* ΕΣΔΡΑ Δ. ΜΩΥΣΗ: Παρεμβάσεις (Λάρισα, 2000). Περιλαμβάνει σε ξεχωριστές ενότητες, επιστολές, άρθρα, έρευνες, μελέτες, ομιλίες και δημοσιεύσεις του συγγραφέα.

* ΒΑΣΙΛΗ Ι. ΤΖΑΝΑΚΑΡΗ: Τα Σέρρα τον Πολέμου, της Κατοχής και της Αντίστασης (Σέρρες, 1998). Χρονικό της αντίστοιχης περιόδου της ιστορίας των Σερρών. Περιλαμβάνονται κεφάλαια και για το Ολοκαύτωμα της εκεί Εβραϊκής Κοινότητας.

* ΧΡΙΣΤΟΥ Γ. ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΗ: Φωτεινές Μνήμες αιώνων (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1999). Αυτοτελή εθνικοπατριωτικά κείμενα. Περιλαμβάνεται χρονικό με τίτλο «Μαρδοχάιος Φοιζής, ο Ισραηλίτης ήρωας του 1940».

* INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES: The Jewish Communities of Southeastern Europe from the fifteenth century to the end of World War II. Edited by I.K. Hassiotis (Thessaloniki, 1997). Περιέχει τις εισηγήσεις του αντίστοιχου Συνεδρίου από 30 Οκτωβρίου έως 3 Νοεμβρίου 1992.

Λάβαμε επίσης:

* ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ: Η παλιά Ζάκυνθος, (Αθήνα, 1999).

* ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΣΑΜΑΡΑ: Πορτραίτα και εικόνες από το Ξυλόκαστρο (Αθήνα, 1999).

* ΔΙΟΝΥΣΗ (ΝΤΕΝΗ) ΚΟΥΛΕΝΤΙΑΝΟΥ: Για την Αφρική με αγάπη, (Αθήνα: Εκδόσεις Πάραλος, 1999).

* ΓΙΑΝΝΗ Δ. ΑΔΑΜΟΥ: Η Ελασσόνα στον αγώνα του 1878 (Ελασσόνα, 1999).

Summary of the contents of Issue No 167, Vol. 23

MAY - JUNE 2000

✓ In his article titled «**Christianity, Judaism and Islam**», the Greek Orthodox Bishop of Switzerland, Mr. Damaskinos notes that continuous dialogue among religions lead to co-operation, mutual understanding and reconciliation of peoples.

✓ During German Occupation in Greece, National Resistance forces did everything in their power to rescue persecuted Jews. This endeavor was expressed either through Greek Jews' participation in Resistance groups, or through the protection that these groups granted them.

Two articles by Ezdra Moissis and Kostas Ioannou give specific data on **the action of Resistance Organizations.**

✓ In his article titled «**Honour to the Jews of Serres**», the historian of Serres Vassilis Tzanakaris refers to the history of the Jewish Community of the city from the Byzantine era to our

days. A study publishes testimonies of Gentile inhabitants of the city on the night of March 3rd to the morning of March 4th 1943 when Jews were arrested by the Bulgarian allies of Germans.

✓ On March 4th and 5th 2000, a special ceremony was held in Serres. The Municipality of the city appointed March 4th of every year to be the **Memorial Day of the Jewish Community of Serres**, that no longer exists. Only 3 Jews survived the Holocaust.

✓ Mrs. Vassiliki Kroustali publishes memories from the **Jewish Community of Patras** (Peloponese) that lived there since the 15th century and was dissolved in 1979.

✓ The issue closes with a **book presentation** on Jewish issues.

(Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi).

